

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING
UDGIVET AF RIGSARKIVET

ARKIV

Hans Chr. Bjerg: Søetatens kort- og tegningssamling	209
Jørgen Elklit: Valg- og stemmelister vedr. folketingsvalg 1849-98 i Landsarkivet for Nørrejylland	232
Orientering	274

INDHOLD

<i>Bjerg, Hans Chr.:</i> Søetatens kort- og tegningssamling	209–231
<i>Collin, Jonas:</i> Om Forretningsgangen i Staten. Med indledning af Niels Petersen	13– 22
<i>Dedenroth-Schou, Birgitte:</i> Island, Færøerne og Grønland. Et eksempel fra Thorkelins arkivregistraturer	145–159
<i>Elklit, Jørgen:</i> Valg- og stemmelister vedr. folketingsvalg 1849–98 i Landsarkivet for Nørrejylland	232–273
<i>Ilsøe, Grethe:</i> Arkivfaglig metodedeбат	1– 12
<i>Jensen, Birgit Bjerre:</i> Manuel d'archivistique	45– 52
<i>Pedersen, H. P.:</i> Konserveringsopgaver i Rigsarkivet	23– 44
<i>Petersen, Niels:</i> Sponneck og junigrundloven	65– 76
<i>Rosen, Wilhelm von:</i> Breve til embedsmænd	77– 86
Om indsamling af historiske beretninger i et administrativt system	160–167
<i>Skall, Egil:</i> Forsøg med accellereret ældning af papir og restaureringsfolier	168–175
<i>Sode-Madsen, Hans:</i> Amtmandsindberetningerne i 1735, landbrugskrisen og folkemanglen	87–110
<i>Thomsen, Hans Kargaard:</i> Oprettelsen af Landsarkivet for de sønderjyske landsdele	111–137
<i>Utaaker, Kirsten:</i> Oppbygningen av et norsk sjøfartshistorisk kildearkiv	176–189
<i>Ørberg, Paul G.:</i> Af Viborg landstingsarkivs historie	190–203

Orientering: Arkivbygninger og deres indretning. Rapport fra Arkivarforeningens 4. seminar (*Helle Linde*) s. 53–56. Alf Kiil: Arkivkunnskap. Statsarkiva. (*Vello Helke*) s. 56–58. Oversigt over private personarkiver i Rigsarkivet (*Karen Marie Olsen*) s. 58–60. Arkiverne og EDB (*Frank Jørgensen*) s. 60–64. Guide to the Sources of the History of Africa, bind 8 (*Frank Jørgensen*) s. 138–140. A. Strange Nielsen: Lokalhistoriske arkiver (*Hans H. Worsøe*) s. 140–142. Nordisk Arkivkundskab. Nr. 1: Konservering og restaurering af arkivmateriale (*Birgit Bjerre Jensen*) s. 143–144. Verzeichnis der schriftlichen Nachlässe in den deutschen Archiven und Bibliotheken. Bd. 1: Die Nachlässe in den deutschen Archiven (*Vello Helke*) s. 204–208. Heinz F. Friederichs: Familienarchive in öffentlichem und privatem Besitz. Register der Familienarchive, Familienstiftungen, genealogischen Nachlässe und Sammlungen in Europa und Übersee. 1. Bd. (*Vello Helke*) s. 274–275. Jens Engberg: Dansk finanshistorie i 1640'erne (*Jens Holmgaard*) s. 275–282. Carsten Bregenhøj: Etnologisk interviewteknik (*Wilhelm von Rosen*) s. 282–284. Arkivkongressen i Moskva (*Hans H. Worsøe*) s. 284–288.

Søetatens kort- og tegningssamling

En proveniensoversigt

AF HANS CHR. BJERG

Rigsarkivet rummer i dag en meget stor kort- og tegningssamling. Den del af denne, der henhører under arkivets 1. afd. (tiden frem til 1848) omfatter skønsmæssigt ansat 30.000 stk. Omkring halvdelen af denne samling udgøres af kort og tegninger, der stammer fra arkivafleveringer fra Søværnet. Denne arkivfond har man hidtil benævnt *Marinens Kortsamling*, en betegnelse, hvormed man tillige har omfattet visse samlinger af ukendt og til dels privat proveniens. *Søetatens kort- og tegningssamling* er imidlertid en mere korrekt betegnelse for denne arkivfond. Materialet består af konstruktions-tegninger til skibe, bygninger, maritime basefaciliteter og teknisk apparatur til brug i flåden samt i enkelte tilfælde af søkort og andre former for oversigtskort og tabeller. Samlingen turde være ret enestående – også set i international sammenhæng. Således findes i samlingen konstruktionstegninger til skibe fra 1. halvdel af 1600-tallet, ligesom den ældste, kongelig approberede tegning, der er bevaret, er fra 1664.¹ I det hele taget ligger her et vældigt kildemateriale først og fremmest selvfølgelig til skibsbyggeriets historie, men tillige også til den almindelige tekniske historie. Tit og ofte af en betydelig håndværksmæssig og kunstnerisk værdi.

Kort- og tegningssamlingen Søetaten vedrørende må siges at være meget sparsomt forskningsmæssigt udnyttet.² Årsagerne til dette er dels den manglende generelle forskningsmæssige dyrkning af Søværnets historie og dels den hidtidige mangelfulde og uoverskuelige registrering af disse kort og tegninger. I 1953 samledes de placeringsmæssigt spredte grupper af kort og tegninger i Rigsarkivet under overarkivar, dr. Bruuns ledelse i specielle arkivskabe beregnet til kort. I 1969–70 påbegyndtes omfattende proveniens- og administrationshistoriske undersøgelser af Søetatens kort- og tegningssamling som forberedelse til en omfattende registrering af denne.³ Det er tanken i nærværende artikel at meddele nogle af

¹ RA. Søetatens Kort- og Tegningssamling. Des. A nr. 931.

² En af de få, som tidligere i større udstrækning har drevet studier i disse samlinger er orlogskaptajn Preben Holck (1888-1967). Jfr. dennes artikler i Tidsskrift for Søvesen 1929 og 1930.

³ Undersøgelserne er blevet foretaget af arkivarerne Birgit Nüchel Thomsen og Hans Christian Bjerg.

resultaterne af disse undersøgelser i form af en oversigt over proveniensforhold for de enkelte delsamlinger i Søetatens kort- og tegningssamling.

Skibsbyggeriet på Holmen og flådens fabrikmestre

I Danmark udførtes bygningen af orlogsskibe i Christian IVs regeringstid af særlige skibsbygmestre, der var indkaldt fra udlandet. Forinden de store skibe blev bygget, blev der udarbejdet et særligt såkaldt sarter, dvs. en fortegnelse over dimensioner, standardmål og andre forskrifter, der under bygningen skulle overholdes. Det samtidige arkivmateriale, der omhandler skibsbygningsforhold, opererer med begreberne *rids*, *skabeloner* og *modeller*. Om der har været en væsensforskel mellem disse begreber, eller om de i virkeligheden har været udtryk for synonyme er usikkert. F.eks. viser den kongelige approbation på tegningen fra 1664,⁴ at begrebet model må have været brugt synonymt med begrebet *tegning*. I instruks af 8. juli 1656⁵ til medlem af admiralitetskollegiet kaptajn *Nicolai Helt*, der havde fået skibsbyggeriet under sig, nævnes kun sartret. I instruks til admiralitetet af 25. juli 1670 omtales foruden sartret, at »naar og noget Capital Orlogsskib skal bygges, skal endogsaa tilforn en Model giøres efter hvilken skal forfærdiges«. Det er usikkert, om der her er tale om træmodeller eller om grafiske afbildninger af skibet, altså tegninger. I 1686 blev englænderen *Frantz Sheldon* antaget som skibsbygmester efter i en del år at have været i svensk tjeneste. I hans instruks, der er dateret 24. juli 1686, hedder det udtrykkeligt i paragraf 2, at »naar noget nyt Skib skal opsættes, skal han tilforn deraf tvende Afritzninger paa Papire giøre, at deraf det ene Hans Kongelige Majestæt til Underskrivelse allerunderdanigst præsenteres, og det andet hannem med skriftlig Resolution igen tilstilles, førend han med Bygningen begynder«. Der er her for første gang utvetydigt tale om grafiske afbildninger af nybygninger.

Når der er bevaret så få konstruktionstegninger fra før 1690, skyldes det, at de enkelte, oftest udenlandske, skibsbygmestre anså tegningerne for at være deres personlige ejendom og fabrikshemmelighed, hvorfor de nægtede at aflevere tegningerne til kongen.

⁴ Jfr. note 1.

⁵ M.h.t. instrukserne se Instruktions-Kopibøgerne i Generalkommissariatets Arkiv. Citaterne fra disse er let moderniserede.

Da Frantz Sheldon blev afskediget i 1690, forsøgte man forgæves at få ham til at udlevere de tegninger, han havde arbejdet med i Danmark.

Fra omkring 1690 søgte Admiralitetet bevidst væk fra anvendelsen af udenlandske skibsbygmestre og konstruktører som ledere af byggeriet, og arbejdede på at få opbygget en dansk stab af konstruktører. Den grundlæggende organisering af en dansk national konstruktionsvirksomhed ved Holmen skete i årene efter 1690. Ledelsen af flådens skibsbyggeri blev overdraget søofficeren *Henrik Span* i hans egenskab af Holmens chef. I instruksen til denne fra 11. marts 1690, paragraf 7, hedder det: »Naar noget nyt Orlog Skib, Fregat, Jagt eller andet Fartøj, lidet eller stort skal bygges og forfærdiges, ville vi hannem først derom et Desein, Model eller Afritz af os allernaadigst underskreven og approberet tilsende«. I 1691 indgav Span forslag til et 90-kanon skib, der blev approberet under 3.10. samme år.⁶ Vi ved, at Span udarbejdede tegninger til i alt 2 orlogsskibe, 2 fregatter og 3 mindre skibe. Allerede i 1690 blev *O. Judichær* knyttet til Holmen som viceekvipagemester med henblik på skibsbyggeriet. Om denne hedder det, at han vel ikke er en søfarende mand, men dog »en Person af god Forstand og skal være en god Matematicus, hvilket sig vel passer ved Skibsbygninger«. ⁷ Den 10. december 1692 blev Judichær udnævnt til »Ekvipagemester og Fabrikmester ved vor Flaade og Holm«. Betegnelsen *fabrikmester* brugtes helt frem til 1864 og betegnede den specielle og senere eneste leder af skibskonstruktionsvirksomheden på Holmen. I 1695 fik Judichær approbation på sit første selvstændigt tegnede projekt.

Spans og især Judichærs virksomhed i 1690erne og i begyndelsen af det 18. århundrede blev af grundlæggende betydning for skibsbyggeriet på Holmen, der nu bragtes ind i faste administrative rammer. Fra 1690erne kan vi i hvert tilfælde sige, at der ikke er blevet bygget noget større orlogsskib, uden at tegningerne til dette forinden er blevet approberet af kongen. Samlingerne af tegninger på Holmen er opstået i forbindelse med denne administrative stramning.

Der blev tillige taget skridt til etableringen af en mere systema-

⁶ RA. Krigskancelliet, Søetatens vedk. SK. 56.1691.

⁷ Her gengivet efter J. H. Schultz. Den danske Marine 1814–48, Kbh. 1932, bd. II p. 4.

tisk uddannelse af konstruktionskyndige folk inden for Søetaten. I februar 1691 resolveredes det at lade to unge studenter, som havde informeret sig i matematik, blive uddannet i skibsbygningskunst. Den 25.4.1701 befaledes det Judichær at påtage sig at informere kadetterne ved det nyoprettede søkadetakademi i skibskonstruktion. Judichær selv rejste på studierejse efter ordre af 17.4.1708, men kaldtes tilbage året efter i forbindelse med udbruddet af Den store nordiske krig. Ved kongelig resolution af 13. december 1723 besluttedes det at sende en hel gruppe af konstruktionslærlinge af sted til udlandet på studieophold. Søofficererne var *Knud Benstrup*, *Lars Bragenæs*, *N. P. Judichær* og *Diderich de Thura*; desuden deltog to tømmere og to skibsbyggerlærlinge. Skibskonstruktørerne ved flåden rekrutteredes altså på den måde, at yngre søofficerer med matematisk kunnen eller begavelse blev oplært i skibsbygningshåndværket på Holmen, og derefter sendt på et flerårigt udenlandsk studieophold.

Selve udarbejdelsen af modeller og tegninger foregik på det såkaldte »Ritze- og Modelcammer«. Dette fungerede i hvert fald fra 1690erne som fabrikmesterens eller konstruktørens tegnestue. Formentlig har vi her at gøre med en ældre organisation fra før 1690, men selve betegnelsen *modelkammer* kendes først fra det årlige betalingsreglement for Søetaten fra 1704.

Fra 1710 og indtil sin faktiske afgang fra skibskonstruktionsvirksomheden i 1725 sad Judichær tillige som Holmens chef. Dette forhold skabte en vis uorden i den administrative ramme, der var lagt for konstruktionsvirksomheden, hvori fabrikmesteren administrativt havde henhørt under Holmens chef. 1725 suspenderes Judichær fra sin stilling⁸ og mistede i 1725 sin bestalling som fabrikmester. Efter hans død udtog admiralitetet tegninger skibskonstruktionen vedkommende af boet.

I to år var man derefter uden en chef for Holmen og en fabrikmester, de to stillinger, som Judichær havde forenet i sin person. Som en midlertidig ordning blev kommandørkaptajn *R. Krag* sat til på »Modelkammeret at forfærdige en Model af et 56-Canon Skib«, og viceadmiral *Poulsen* blev udnævnt til ekvipagemester og chef for Holmen. De to stillinger som Holmens chef og fabrik-

⁸ Se Degenkolvs artikel i Tidsskrift for Søvæsen 1880. Yderligere oplysning om de enkelte søofficerer findes i Topsøe-Jensen og Marquard: Officerer i den dansk-norske Søetat.

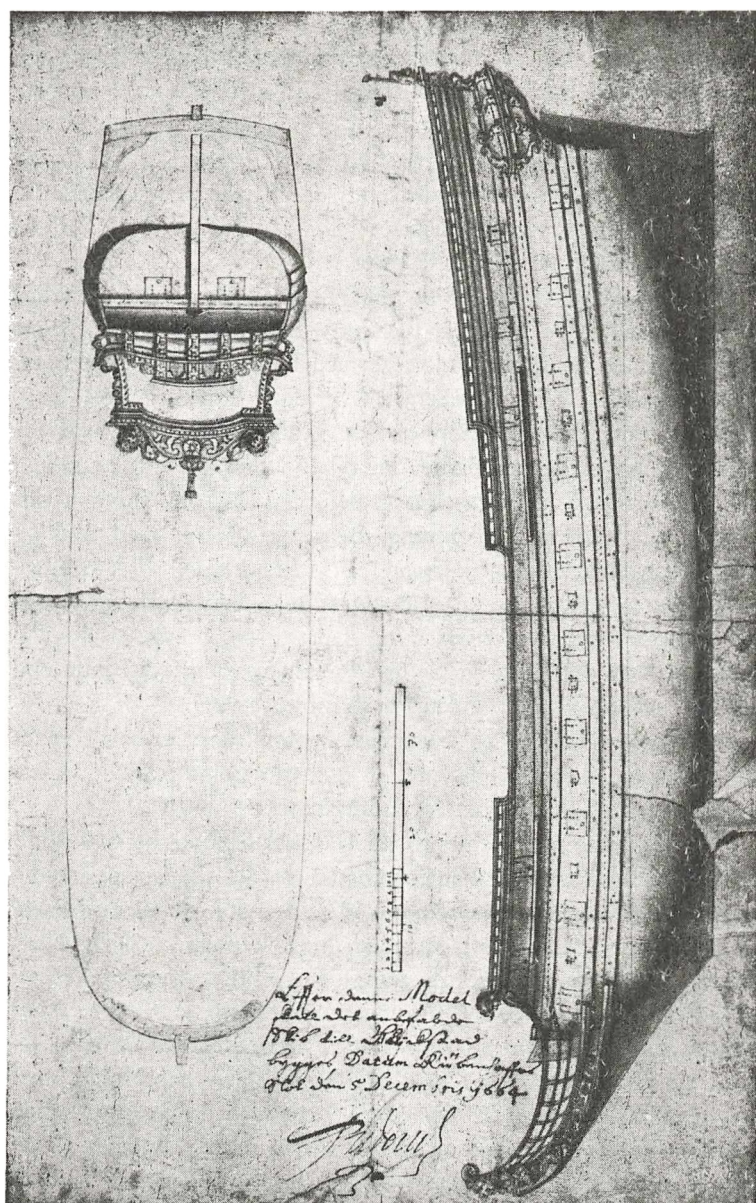

Fig. 1. Kgl. approberet tegning i Søetatens kort- og tegningsamling til dansk fregat fra 1664 (Des. A nr. 931).

mester blev ikke mere forenet i én person. I 1729 fik Benstrup og Bragenæs ordre til at overtage skibskonstruktionsvirksomheden. Efter Bragenæs' død samme år trådte Thura til ved siden af Benstrup. Denne sidstnævnte blev i 1731 udnævnt til overfabrikmester. Motiveringen for denne titel var tydeligvis, at der skulle udnævnes en af de andre søofficerer, der havde været udenlands, som fabrikmester under Benstrup.⁹ Dette skete også i 1734, da Thura blev udnævnt til fabrikmester.

I 1735 trådte greve *F. Danneskiold-Samsøe* til som den egentlige leder af marinen, samtidig med at *Subm* blev Holmens chef. Begge disse personer var meget utilfredse med Benstrups konstruktioner, og denne blev 1736 arresteret.¹⁰ Stridighederne skyldtes bl. a. uenighed om, hvilke principper, der skulle lægges til grund for krigsskibenes bygning, således om disse skulle være gode sejlere eller gode kampskibe, egenskaber, der tilsyneladende for den tids teknik var vanskelige at forene. Benstrup undgik med nød og næppe galgen og blev afskediget i 1739. Han døde 1742 i Ebeltoft. Benstrup havde fra sin studierejse i udlandet hjembragt mange nye ideer om skibskonstruktion, og Benstrup-sagen synes i virkeligheden at have drejet sig om de hævdvundne princippers kamp mod de nye revolutionerende inden for skibsbygningen.

Efter hans død blev hans tegninger, ligesom tilfældet havde været for Judichærs, forlangt udleveret af boet til admiralitetet.¹¹ Denne praksis fulgtes helt op i det 19. århundrede.

Stridighederne med Benstrup fik Danneskiold-Samsøe til i 1738 at nedsætte den såkaldte Fabrikkommission, der skulle tage uvildig stilling til uoverensstemmelserne. Under indtryk af arbejdet i denne kommission og i det hele taget under indtryk af de vanskeligheder, der var forbundet med skibsbygningskonstruktion, foreslog Danneskiold-Samsøe 2. januar 1739 kongen oprettelsen af *en permanent konstruktionskommission* for Søetaten. Denne skulle henhøre direkte under Holmens chef og skulle være denne behjælpelig med alt, hvad der vedrørte skibsbyggeriet, ligesom den skulle godkende fabrikmesterens tegninger og øvrige dispositioner. Endelig skulle den have til opgave, når skibet var bygget, at konstatere, om der

⁹ Se Schultz op. cit. II p. 9.

¹⁰ Om hele Benstrup-sagen se RA. Søetaten. Kommissioner, hvor den nedsatte Kommissions protokoller og akter ligger. Se også E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720–1814, II, Kbh. 1894 p. 602 ff.

var overensstemmelse mellem det faktisk byggede skib og det planlagte. Etableringen af denne kommission blev banebrydende, og den blev centrum for al teknisk know-how inden for flåden. Kommissionen fulgte skibene så at sige fra vugge til grav. Konstruktionskommissionens udførlige protokoller, der såvel er journaler som forhandlingsprotokoller, er alle i dag bevarede i Søetatens arkiv. Endvidere administrerede Konstruktionskommissionen den samling af kort og tegninger, som administrativt opstod hos Holmens chef.¹²

Ved kgl. resolution af 27. maj 1735 oprettedes det såkaldte »Søetatens Brevkammer«, der henlagdes under generalkommissariatet under ledelse af en registrator. Den 28. marts 1738 fik admiralitetet en »archivarius«, der skulle indsamle og bringe orden i dets arkiver. I 1742 fik begge arkiver lokaler i den nyopførte pavillon på Gammelholm.¹³ I »Søetatens Brevkammer« indgik nu modeller og tegninger, der ikke mere anvendtes i det daglige arbejde ved Holmen. I 1748 overførtes til dette hovedarkiv de sømilitære arkivalier, som beroede hos Landetaten. Etableringen af arkivet må bl.a. ses på baggrund af oprettelsen af det særlige søkrigskancelli fra 1735.

Den 14.4.1749 fik registrator ved søetaten *Bartholomæus Berthelsen* ordre til fra Konstruktionskommissionen at modtage til arkivet »1. Alle de Brevskaber, Tegninger, Dokumenter m.v., som af Konstruktionskommissionen af de ved Holmen værende Papirer ere sorterede i Arkivet at skulle henlægges, 2. Alle de Papirer, Dokumenter m.v. som hannem ellers af velbemeldte hr. Admiralen (Holmens chef) maatte vorde leveret, 3. De Dokumenter og Tegninger som af den afgangne Kommandørkaptajn Benstrup ere kom-

¹¹ Ang. Benstrups samlinger, både dem, der blev konfiskeret i forbindelse med undersøgelserne imod ham, og dem, han efterlod sig, se: Benstrupkommissionens akter og bilag; Søkrigskancelliet, SK. 453. Kopibog over kancelliexp. 1742, 6. marts; Ebeltoft Købstads Skifteprotokol 1740–62 fol. 65 ff. RA.s fotosamling nr. 10378; Konstruktionskommissionen prot. nr. 6 1742–43 p. 72 f.; Underadmiralitetsrettens arkiv, Skifteprotokol 1729 nr. 22 fol. 149.

¹² 1792–1807 henhørte den direkte under Admiralitets- og Kommissariatskollegiet. I 1825 blev den slået sammen med Takkel- og Regleringskommissionen og gik i 1871 op i den såkaldte Værftskommission.

¹³ I princippet forblev Admiralitetet og Generalkommissariatets arkiver adskilte frem til 1771, hvorefter det samledes og benævntes Søetatens Hoved-Archiv.

ne til Søetaten«. ¹⁴ I samme skrivelse fik Berthelsen ordre til at udarbejde en specifikation over, hvilke tegninger og brevskaaber, der herefter forefandt i arkivet. Denne fortegnelse er fundet i adskillige eksemplarer i Søetatens ældre arkivdesignationer. ¹⁵ Ved denne lejlighed samledes og afleveredes så godt som samtlige bevarede kort og tegninger af ældre proveniens, der havde været henlagt ved Holmens chefs forskellige embeder, især på modelkammeret. Afleveringen rummede tillige de private samlinger, som indtil 1749 var indgået til Holmen, således Judichærs, Benstrups og den i 1742 afdøde navigationsdirektør Lorens Lauesens tegninger og modeller. ¹⁶

Efter Benstrups arrestation 1736 virkede de Thura som eneste fabrikmester frem til 1758. Det viste sig dog hurtigt, at Thura ikke havde evner til at konstruere selvstændigt, og derfor varetog han i sin embedsperiode kun selve opsynet med skibsbyggeriet. Konstruktionen af skibene og udarbejdelse af tegningerne blev overladt til andre. Således kan nævnes skibsbygmester *A. Turesen*, den indkaldte franske skibskonstruktør *Laurent Barbé* og kommandørkaptajn *Andreas Gerner*. Samtidig med at Konstruktionskommissionen bedømte de indsendte projekter, foretog den tillige i høj grad selve konstruktionen af skibe i denne periode. Barbés indkaldelse i 1740 viser, at man ikke mente, at de hjemlige begavelse var tilstrækkelige. Barbé kom dog snart i strid med Konstruktionskommissionen, bl.a. fordi han ikke ville give oplysninger om sine konstruktionsprincipper. I 1747 afskediges han. Efter de Thura blev kaptajnløjtnant *F. M. Krabbe* i 1758 fabrikmester. I sin tid som leder af skibsbyggeriet og især som konstruktør havde han store vanskeligheder med marinens daværende ledelse, som mente, at der skulle bygges mange og små krigsskibe, mens Krabbe holdt på, at der skulle bygges store, selv om det så kun blev få. Krabbe trak det korteste strå og blev i 1772 fjernet fra fabrikmesterposten.

I 1756 blev *Herbst* Holmens chef, og i denne forbindelse udarbejdedes en ny instruks for dette embede. Året efter bebudede Herbst, at han ville »indkomme med en Plan til en Konstruktions-skole og til en Mesters Antagelse ved samme, da han holdt fornøden, at det hidtil indrettede Ridse- og Modelkammer, hvor en

¹⁴ Admiralitetet. Copibog 1749 p. 200 f.

¹⁵ Dels i den gruppe, der i Søetatens arkiv hedder »Arkivkontoret«, dels under »Søetaten. Ældre Registraturer«.

¹⁶ Konstrukt.kom.prot. nr. 6 p. 59 ff.

Del unge Mennesker blev øvet i at forfærdige Tegninger og Modeller, blev til en saadan Skole indrettet«. ¹⁷ Ifølge planen skulle unge under fabrikmesterens opsyn oplæres i at udfærdige tegninger og modeller og lære at bruge øksen ved tilhugning af træ til bygningen af skibe. Den 8.9.1757 blev planen approberet. Konstruktionskolen blev afløseren for Ridse- og Modelkammeret. Ved Konstruktionskolen aflejredes, som det havde været tilfældet ved Modelkammeret, en del modeller, arbejdstegninger og kopitegninger. Efter 1749 var indsamlingen af nye tilkomne approberede tegninger blevet fortsat under Holmens chef. Fra 1756 udvikledes derfor to store selvstændige samlinger af kort og tegninger på Holmen, nemlig Holmens chefs, der blev varetaget af Konstruktionskommissionen, og Konstruktionskolens. Fra 1788 kendes en fortegnelse over de tegninger, som på dette tidspunkt lå på Konstruktionskolen. ¹⁸

Krabbes efterfølger som fabrikmester blev *Henrik Gerner* (søn af den ovenfor nævnte A. Gerner). Han var sammen med *Ernst Wilhelm Stibolt* i 1763 blevet elev hos fabrikmester Krabbe og auscultant i Konstruktionskommissionen. 1768–73 var Gerner og Stibolt skiftevis hver for sig på studierejse i England og Frankrig. Dette i øvrigt udmærkede uddannelsessystem for fabrikmestere havde dog den hage, at kun én af disse normalt kunne nå at blive fabrikmester. Da Henrik Gerner i 1772 blev kaldt hjem for at overtage posten efter Krabbe, følte Stibolt, at han var blevet forbigået. Efter Gerners konstruktion byggedes bl.a. 18 orlogsskibe og 11 fregatter foruden utallige mindre skibe og andre tekniske projekter. ¹⁹ Han stod dog ikke på nogen god fod med forgængerens Krabbe og ej heller med marinens daværende leder, overkrigssekretær *Rosenkrantz*. Disse to personer benyttede Stibolts utilfredshed og kritik til at genere Gerner mest muligt. Allerede i 1787 i en alder af kun 46 år døde Gerner af et apoplektisk tilfælde, forårsaget af de ærgrelser og den kritik, han var udsat for.

Henrik Gerner havde været involveret i adskillige kommissioner og projekter, og Admiralitetet forestod derfor registreringen af hans efterladte samlinger af arkivalier og tegninger. En del af tegningssamlingen blev udtaget og overdraget dels Søetatens Hoved-Archiv, dels »Modelkammeret eller Konstruktionskolen kaldet på

¹⁷ Adm. Kopibog 1757–58. 31. 8. 1757.

¹⁸ Adm. Indk. Sager 1788, nr. 4822.

¹⁹ Se P. Giødesen: Mindeskrift over Henrik Gerner.

Nyholm«. Den resterende del blev overdraget Henrik Gerners to elever *F. C. Hohlenberg* og *T. Jessen*.²⁰

Gerners efterfølger blev E. W. Stibolt. 1788 blev han fabrikmester ad interim, og i 1790 virkelig fabrikmester. Stibolt var 1775–95 lærer i skibsbygning ved Søkadetakademiet med enkelte afbrydelser på grund af studieophold i Frankrig. Stibolts tid som fabrikmester blev lige så brydsom, som den havde været for Gerner. Hohlenberg og Jessen kritiserede stærkt Stibolts konstruktioner i Konstruktionskommissionen, og efter at have fået bevilget afsked 12.2.1796 tog Stibolt livet af sig selv, stærkt deprimeret. Efter Stibolts konstruktion byggedes i alt til den dansk-norske flåde 4 orlogsskibe, 5 fregatter, 12 brigger, 1 kutter, 4 kongejagter, 1 defensionsfregat, 2 stykpramme og 11 skærbåde. Stibolt efterlod sig en samling af kort og tegninger på 371 numre, af hvilke Admiralitetet udtog 43, som indgik i Søetatens Hoved-Archiv. De resterende overlodes iflg. testamente til hans nevøer.²¹

T. Jessen døde allerede i 1789, og der var derfor ikke tvivl om, at Stibolts efterfølger ville blive Hohlenberg. Denne blev da også 12.2.1796, 31 år gammel, udnævnt til fabrikmester. Efter hans konstruktion byggedes 5 orlogsskibe, 19 fregatter, 3 brigger, 2 skonnerter, 7 stykpramme m.m.²² Efter kun 8 års virke tog han sin afsked i 1803, syg og nedbrudt af overanstrengelse og anonyme angreb på hans konstruktioner. Et halvt år efter døde han som havnemester på de vestindiske øer. Hohlenberg, der havde overtaget store dele af Gerners efterladte papirer og tegninger, havde selv skabt sig en stor privat samling. Ved hans død overgik hele denne samling, *den gerner-sk-hohlenbergske*, til Søetaten. Det siger sig selv, at samlingen indeholdt en lang række tjenstlige tegninger og dokumenter, som Hohlenberg havde ligget inde med.²³ Samlingen lå i en række år hos Frederik VI, og først i 1827 indgik den

²⁰ Ang. Henrik Gerners efterladte Samlinger, se Søkrigskancelliet, kgl. Resol. Søetaten 1788; designationen ligger i Adm. Indk. Sager 1788 nr. 3523. Arkivalierne findes i dag i Søetaten. Fabrikmesterens Arkiv.

²¹ Stibolts testamente findes i Søkrigskancelliet. SK. 212 kgl. Resol. 1796 p. 237 ff. Designationen ligger i Adm. Indk. Sager 1796 nr. 422.

²² Om Hohlenbergs virksomhed som fabrikmester, se Schultz op. cit. I pp. 35–81, 119–32.

²³ Se ang. samlingen Søetaten. Fabrikmesterens Arkiv pk. 1 og 7 A. Listen over tegninger indeholdt 2031 nr., og arkivalierne, der er identiske med »Fabrikmesterens Arkiv« fylder 6 hyldemeter.

egentligt i Arkivet.²⁴

I årene efter Hohlenbergs afgang udnævntes ingen ny fabrikmester. Skibsbygmestrene på Konstruktionskolen forestod under tilsyn af en kaptajnløjtnant *Jobansen* skibsbyggeriet. Kontinuiteten og sagkundskaben sikredes gennem Konstruktionskommissionens kontrollerende virksomhed. En af Søetatens dygtige skibsbygmestre, der virkede i denne periode, var *J. J. Pihl* (1770–1835). Ved hans død afkøbte Admiralitetet hans store samling af tegninger, der blev fordelt mellem de forskellige relevante instanser på Holmen, således fik *Konstruktionskammeret* – som Konstruktionskolen hed efter 1813 – og Søtøjhuset tildelt broderparten af samlingen.²⁵

I 1814 udnævntes *Andreas Schifter* til fabrikmester, hvorved denne funktion genoptoges. Han kom i høj grad til at præge den flåde, der på ny skulle opbygges så at sige fra grunden af efter krigen 1807–14. Schifter gik først af som fabrikmester i 1846 og kom derved til at følge den egentlige sejskibsæra til dørs. I Schifters periode udsendtes atter konstruktionskyndige søofficerer på udenlandske studierejser. I flere tilfælde hjembragte de samlinger af tegninger og modeller til brug for Konstruktionskommissionens og fabrikmesterens overvejelser.²⁶

Under Schifter foretoges til stadighed afleveringer af tegninger fra skibsbyggervirksomheden på Holmen til Søetatens Hoved-Archiv. Konstruktionskammeret, der senere benævntes *Orlogsværftets Konstruktionskontor*, vedblev dog fortsat at råde over en meget stor samling af arbejds-, studie- og kopitegninger. De samlinger, der er afleveret til Geheime- og Rigsarkivet i 1850, 1896, 1914 og 1945 kan derfor opdeles i 1) *administrative samlinger*, der består af tegninger indgået i Søetatens Hoved-Archiv²⁷ og 2) *administrativ-tekniske samlinger*, der har aflejret sig i forskellige tekniske eller specielle underinstanser samt 3) *samlinger af privat eller ukendt proveniens*.

²⁴ Generalkommissariatet. Decisionsbog nr. 2, 1827 nr. 2268.

²⁵ Om Pihls Samling, se Generalkommissariatet. Indk. Sager 1835 nr. 1706 og kgl. Resol. Søetaten Vedk. 8. 11. 1835.

²⁶ Et sådant eksempel er Louis de Conincks samling. Se Konstruktionskommissionen. Prot. nr. 71 p. 97 ff.

²⁷ Den administrative procedure, tegningerne fulgte, vil der ikke blive gjort rede for i denne artikel. Der henvises til artiklens bilag, der som et eksempel viser, hvilken procedure, der blev fulgt ved tilvejebringelsen af ornamentstegningerne til fregatten THETIS i 1838.

I det følgende vil Rigsarkivets nuværende tegningssamlinger ved dettes 1. afd. Søetatens vedkommende blive beskrevet proveniensmæssigt, så vidt det er muligt.

DE ADMINISTRATIVE TEGNINGSSAMLINGER

Designation A, fol. reg. 137

Samlingen, der rummer ca. 2000 kort og tegninger, er afleveret fra Søetatens Hoved-Archiv i 1850 til Geheimearchivet, da de fleste af Søetatens arkivalier frem til 1750 blev afleveret. Samlingen omfatter de tegninger, der fra Holmen blev afleveret til Arkivet i 1749 (Holmens chefs 1. aflevering). Der var her for en stor del tale om kgl. approberede tegninger. Endvidere indgår i des. A følgende samlinger af privat eller halvofficiel proveniens afleveret til Arkivet frem til 1784:

1742 (1749)	Benstrups samling	(400) stk.
1742	Lorens Lauesens saml.	(30) —
1747 (1762)	Laurent Barbés saml.	199 —
1749	A. Gerners saml.	93 —
1752	P. Brochs saml.	11 —
1752	P. Kiønigs saml.	43 —
1756	A. Turesens saml.	21 —
	Mester Ludwigs saml.	18 —
1761	Dumreichers saml.	9 —
1780	Skibsbygmester Møltønders saml.	131 —

Årstallene i parentes angiver, hvornår de pågældende samlinger blev afleveret til Arkivet. Antallene i parentes angiver den oprindelige designations — altså før udtagningen.

I dag findes samlingen des. A opnoteret i en protokol, som er påbegyndt i forbindelse med afleveringer fra Arkivet til det i 1784 oprettede Søkortarkiv. Titlen på protokollen er: »No. 1. Catalogus over de Tegninger og Charter samt Kobberplader, og nogle dertil henhørende Documenter som deels have tilhørt, deels endnu tilhøre og findes i Søetatens Archiv«. Først i denne er anbragt en liste over »Tegninger og Charter etc., som i Følge Kongelig allernaadigst Resolution af 22de October 1784, og det Kongl. Admiralitets- og Commissariats Collegii, igiennem Admiralitets-Contoiret, udstædte Ordre til Hr. Etats-Raad Klingberg af 22de November 1784, ere afleverede fra Søetatens Archiv til det, under Hr. Capitain-Lieutenant Løvenørns Bestyrelse, nu allernaadigst oprettede

Søe-Kaarts-Archiv«. Det drejer sig om 433 kort. Derefter følger de tegninger og charter, »som tilhøre Søetatens Archiv«, dvs. som befandt sig i Arkivet 1784–85.²⁸ Til fortegnelsen fra 1784–85 er der bag i protokollen et alfabetisk register, der kun dækker numrene indtil 1130. Des. A's protokol er frem til p. 172 kun ført på venstresiden, mens der på højresiden er afsat en gennemgående rubrik til »Anmærkninger, som Capt. Lt. Løwenørn har gjort«. Måske betyder dette, at Løwenørn har forestået en slags revision af samlingen ved Arkivet samtidig med indførelsen i protokollen.

I 1795 udbrød en stor brand på Gammelholm. Pavillonon, der rummede Søetatens Hoved-Archiv lå i det brandhærgede område. Under forsøget på at redde tegningerne gik en del tabt, og mange er vel også ligefrem blevet flammernes bytte. Efter branden gik man i gang med at få fastslået, hvilke stykker, der var gået tabt, og disse blev i protokollen mærket med et »d« i margenen. Et "≠" betyder, at tegningen findes. Omkring 760 tegninger er gået tabt i forbindelse med branden.

Af private samlinger tilgået Søetatens Hoved-Archiv efter 1784–85 kan nævnes:

1796	E. W. Stibolts saml.	60 stk.
1804	Hohlenbergs saml. (delvis)	181 –
1805	Rosenkrantz', Bernstorffs og Moltkes saml.	20 –
1827	Hohlenbergs saml. (delvis)	1850 –

Efter at Holmens chefs embede havde afleveret ældre tegninger til Arkivet i 1749, aflejredes nye tegninger ved dette embede, især efter instruksen af 1756. Ved hver nybesættelse af embedet op-sattes »inventarielister« over materiellet på Holmen, som den nytiltrædende Holmens chef måtte kvittere for. Bistået af Konstruktionskommissionen, der forvaltede Holmens Chefs samling af kort og tegninger, udarbejdedes i denne forbindelse en liste over de tegninger, som lå på Holmen. Disse »inventarielister«, der er bevarede, afspejler derfor, hvorledes Holmens Chefs samling stot og roligt voksede fra midten af det 18. årh. De indgående tegninger fik fortløbende numre og nedenstående tabel over afleveringsforretningen, hvad tegninger angår, viser væksten af denne samling.

²⁸ På p. 172 i designationsprotokollen er anført datoen 13. maj 1785, hvad der tyder på, at indskrivningen indtil denne side er afsluttet denne dato. Skriften pp. 26–172 synes endvidere at tilhøre samme hånd.

år	HOLMENS CHEF afgående - tiltrædende	nr.
1756	Suhm—Herbst	
1762	Herbst—v. Schindel	—632
1766	v. Schindel—Reiersen	633—
1768	Reiersen—W. Kaas	—683
1770	W. Kaas—Reiersen	684—718
1771	Reiersen—de Fontanay	719—726
1772	de Fontanay—Reiersen	727—734
1776	Reiersen—W. Kaas	735—801
1778	W. Kaas—Walterstorff	802—831
1781	Walterstorff—F. C. Kaas	832—847
1792	F. C. Kaas—Kierulff	1x—164x
1805	Samlingen afleveret til Søetatens Archiv	

Denne samling bestemtes i 1792 at skulle afleveres til Arkivet i forbindelse med en nyordning af Holmens Chefs embede, som nu blev benævnt overekvipagemesteren. Af uopklarede årsager skete denne aflevering ikke med det samme. Heldigvis, må vi i dag sige, idet dette reddede samlingen fra branden 1795. Samlingen tilgik først Søetatens Hovedarchiv i 1805 og blev indført bagest i designationsprotokollen.

Des. A.

- 1—1130 Søetatens Archivs samling i 1784—85. Protokollen pp. 26—172. Denne del indeholder de ældste afleveringer til Arkivet 1749 samt en lang række privatsamlinger afleveret frem til 1784. På p. 156 ff. findes unummereret indskudt en samling, som Arkivet har overtaget 1782 efter professor Hee's stervbo, men som anføres senere at være blevet afleveret til Søkartarkivet.
- 1131—37 Oversendt Arkivet fra kommissariatskontoret 3. august 1787 (jfr. bemærkninger under A 1131). A 1135 meddeles endvidere at være udtaget af Conferense-Raad Sevels stervbo; han døde 1778.
- 1138 Numrene 1138—41 forekommer to gange i protokollen! Indsendt (p. 176) til Arkivet af overkrigssekretær Rosenkrantz 14.2.1787.
- 1140—41 I alt 25 tegninger over Dokken indsendt henholdsvis 3. aug. og 4. maj 1790 af den til Dokkens hovedreparation nedsatte kommission.

Der følger derefter blanke sider pp. 179—81, hvorefter protokollen fortsætter, dog nu med *contreadmiral* Løvenørns anmærkninger. Da Løvenørn blev *contreadmiral* 28.1.1812, er protokollen altså ikke blevet ført 1790—1812. Under revisionen foretaget efter 1795

har man i flere tilfælde valgt at udfylde »ledige« numre med senere tilkomne kort eller tegninger – se f.eks. numrene 61 b, 259, 427 og 701.

- 1138 Fransk tegning – ingen nærmere oplysning haves, end at betegnelsen er indført i protokollen med samme hånd som de efterfølgende numre.
- 1139–45 Tegninger indgået fra viceadmiral A. F. Moltkes bo til Arkivet 1803.²⁹
- 1146–50 Indkommen fra den deputerede, overkrigssekretær F. C. Rosenkrantz' stervbo 9.6.1802.³⁰
- 1164–65 Indleveret fra Constructionsskolen efter designation af 27.7.1805 igennem Kommissariatskontoret til Arkivet.

Efter nr. 1159 skrives der såvel på venstre- som højresiderne, og der er ikke mere afsat plads til Løvenørns anmærkninger.

1166–1284 Den her indskrevne samling er Holmens Chefs bestående af indgåede tegninger i perioden fra 1749–92. Den er først afleveret til Arkivet 1805. Da vi kender Holmens Chefs afleveringsdesigna-tion, kan vi konstatere, at der efter afleveringen i Arkivet er sket en vis ordning af samlingen efter »skibsenshedsprincippet«, således at tegninger til samme skib så vidt mulig ligger sammen, tit på samme nr.

Designation B. Fol. reg. 138

Denne samling er indført i en protokol med påskriften »Register over Tegninger« og indeholder 242 nr. i det væsentlige ordnet efter »enhedsprincippet«. Samlingen, der er på omkring 500 tegninger, er Søetatens Hoved-Archivs. Designationsprotokollen, der tidligst er påbegyndt i 1803, må opfattes som en videreførelse af fol. reg. 137.

Des. B.

- 1–43 Er de tegninger, som Admiralitetet udtog i 1796 af fabrikmester E. W. Stibolts samling.
- 44 Indkommen fra Modelkammeret til Arkivet ved skrivelse fra Kollegiet til overekvipagemesteren 30.8.1803.
- 45–63 Indkommen til Arkivet fra Modelkammeret efter designation af

²⁹ Jfr. bemærkninger på p. 183 i designationsprot. Afskrift af boets papirer i Søetaten. Arkivkontoret. Designationsprotokol fra 1796 til 1805.

³⁰ Se pk. Arkivkontoret. »Renskrevne Hæfter til Designationsprotokollen« (1796–1807).

- 12.10.1803. Arkivets kvittering er udstedt 14.2.1804. Tegninger af Hohlenberg.
- 64–107 Indleveret til Arkivet fra Konstruktionsskolen iflg. designation af 1.11.1803.³¹ Tegninger af andre fabrikmestre end Hohlenberg.
- 108 Modtaget i Arkivet fra Kommissariatskontoret 28.1.1805.³²
- 109–28 Tegninger indkommet fra Konstruktionsskolen efter designation af 27.7.1805 til Arkivet igennem Kommissariatskontoret.³³
- 129 Tegninger indleveret fra Grev Bernstorffs stervbo i 1797.
- 130 Tegning indleveret fra Kommissariatskontoret til Arkivet i juli 1807.
- 131–79 Afl. fra Kommissariatskontoret 14.3.1837.
- 180–83 Afl. til Generalkommissariatet fra Konstruktionskammeret 13.10.1827. Afleveret fra denne myndighed til Arkivet 2.3.1837.
- 184–193 Fortsættelse af den foregående aflevering af 2.3.1837. Afl. 31.10.1837.
- 194–210 Afl. fra Konstruktionskammeret 17.7.1838.
- 221 Kort indsendt til kollegiet som forefundne i Frederik VI's gemmer den 23. marts 1841.
- 222 Indsendt af fabrikmesteren 26.8.1841.
- 231–35 Tegninger sendt til Generalkommissariatet 18.7.1844 fra overekvipagemesteren, som meddeler, at han tilbagesender disse approberede tegninger, som Konstruktionskammeret nu har fuldstændige kopier af. Kommissariatet leverede dem derefter videre til »Archivet i l'Etage«.³⁴

Design. C. Fol. reg. 139

Samlingen, der er på ca. 700 tegninger og kort, er indskrevet i en designationsprotokol indeholdende 607 numre. Samlingen består foruden af skibskonstruktionstegninger af tegninger til artilleri, bygninger samt forskellige basefaciliteter. Protokollen er, så vidt det kan ses, ført med samme hånd. De første 150 tegninger er daterede. Der følger derefter en gruppe med daterede tegninger fra første halvdel af det 18. årh. Listen fortsætter kronologisk op til 1844. Fra 1785 henvises der i designationsprotokollen til journalnr. i generalkommissariatets decisionsbøger. Vi har altså her at gøre med en samling, som har beroet hos generalkommissariatet. Meget tyder på, at de ældre af samlingens tegninger stammer fra »Søetatens Brevkammer« og er forblevet ved generalkommissariatet, da Søetatens Hoved-Archiv blev etableret i 1771. Den reste-

³¹ Søetaten. Arkivkont. pk. 5. prot. »Koncept Registratur over indkomne Tegninger m. m.«.

³² Ibid. p. 57.

³³ Ibid. pp. 116–21.

³⁴ Generalkommissariatet. Indk. Sager. 1844 nr. 1241.

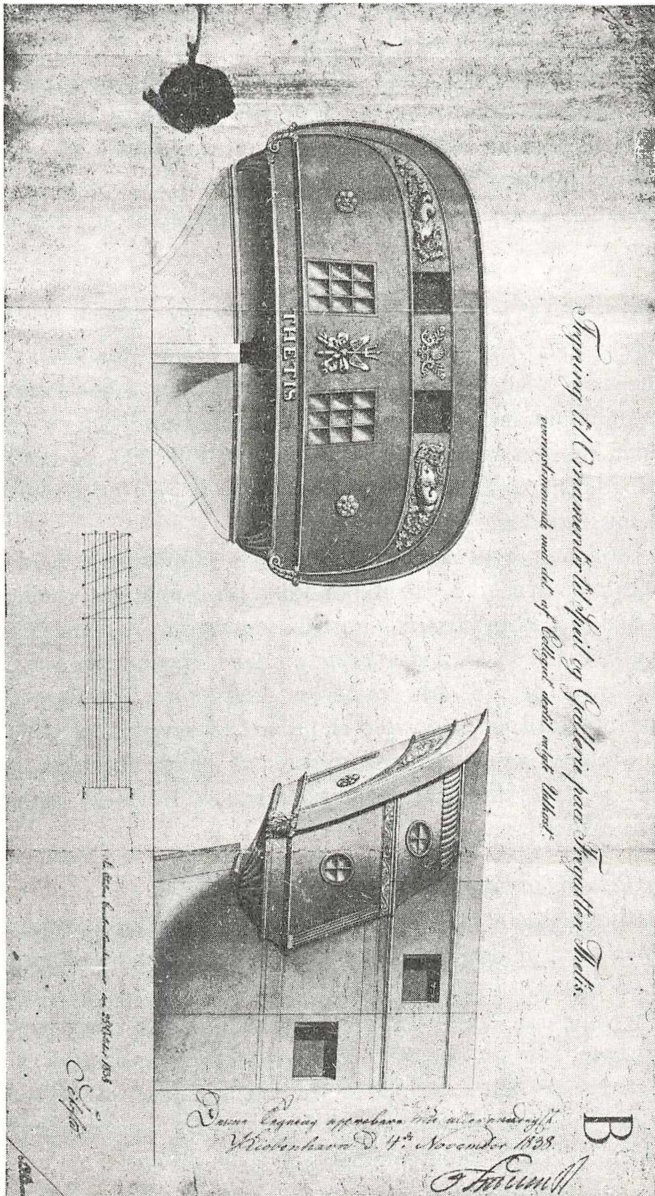

Fig. 2. Kgl. approberet tegning til fregatten THETIS' agterspejls- og sidegalleriornamenter, dateret 1838. Jfr. artiklens bilag. (Des. B nr. 224).

rende del består af tegninger, der har aflejret sig i generalkommissariatet, bl.a. fordi ikke-godkendte tegninger og forskellige andre specielle tegninger ikke blev videresendt efter den normale procedure og således ikke havnede i Søetatens Hoved-Archiv. Designationsprotokollen er sandsynligvis blevet ført i 1844-45, og samlingen er formentlig kort tid efter blevet afleveret til Arkivet, hvorfra den så i 1914 er afleveret til Rigsarkivet af Marineministeriet.

DE ADMINISTRATIV-TEKNISKE SAMLINGER

Orlogsværftets Aflevering 1945. Fol. reg. 154 a (des. G)

Denne, der er langt den største af delsamlingerne i Søetatens kort- og tegningssamling, rummer 6800 stykker. Samlingen er opstået ved den ovenfor nævnte Konstruktions-skole i 1757 og består for største delens vedkommende af tekniske kopier udarbejdet ved selve institutionen.

I 1805 indgik til skolen tegninger fra Hohlenberg, og i 1835 indkom tegninger, der var afkøbt Pihls bo. Samlingen videreførtes fra 1856 af Orlogsværftets Konstruktionskontor, hvorfra den først blev afleveret i 1945. Tidsmæssigt strækker tegningerne sig fra begyndelsen af det 18. årh. til begyndelsen af det 20. Det er ikke muligt umiddelbart at opstille et proveniensmønster, idet der gennem tiden på Konstruktionskammeret er blevet foretaget en udpræget saglig opdeling af tegningsmaterialet, hvad der naturligvis slører proveniensens.

Søværnets Bygningsvæsen. Fol. reg. 198 (des. K)

Tilvejebringelsen af basefaciliteter og underbringelsesmuligheder på Holmen hørte under Holmens chef. På ekvipagemesterkontoret på Holmen opstod en samling af tegninger til bygninger og forskellige vandbygningsarbejder. I 1878 udskiltes et særligt Søværnets Bygningsvæsen, som nu benævnes Søværnets Bygningsdistrikt. I 1960 afleveredes de ældre dele af dette tegningsarkiv til Rigsarkivet, hvor der foretoges en sortering af tegninger før og efter 1848. For perioden ca. 1700-1847 rummer samlingen 135 nr.

SAMLINGER AF PRIVAT ELLER UKENDT PROVENIENS

Designation D. Fol. reg. 85 c pp. 154-56 og 158-65

Reg. 85 c er en del af den første store aflevering i 1850 fra Søetatens Hoved-Archiv til Geheimearchivet. Samlingen er i designa-

tionsprotokollen delt op i to afdelinger: »Fortegnelse over de, i Højsalig Kong Frederik den Sjettes Gjemmer forefundne Papirer og Tegninger« (pp. 154–56) og »Fortegnelse over Endeel Papirer og Tegninger efter Afdøde Capitain Hohlenberg« (pp. 158–65). Det fremgår af de protokoller, som Hohlenbergs efterladte samling blev registreret i ved Arkivet,³⁵ at disse to afdelinger af reg. 85 c er identisk med Hohlenbergs samling. Samlingen er i alt på ca. 3800 stykker og indeholder en stor samling af tegninger til handelsskibe, som enten er tegnede eller godkendt af Henrik Gerner iflg. Skibsbyggerforordningen af 18.3.1776, og som formentligt har henligget på fabrikmesterens kontor, hvorfra den er overgået til Hohlenbergs private samling.

Des. E

Tidligere benævntes denne samling »Marinens Kortsamling, uden nr.«. Den er uægte i den forstand, at det er en samlingsgruppe, som Rigsarkivet selv har oprettet af forskellige mindre samlinger af kort og tegninger, der uden nærmere angivelse var placeret tilfældige steder dels i kortsamlingen dels i forbindelse med arkivalierne. Der er her tale om såvel tegningsmateriale, som har ligget i Søetatens Hoved-Archiv uden at være blevet registreret eller indpasset, som tegninger af privat eller ukendt proveniens. Nogle bemærkninger skal knyttes til et par af tegningerne i des. E.

Des. E

- 1–9 Tegninger fra o. 1640, som i 1832 blev fundet i Geheimearchivet, og som antoges at være tegnede af Christian IV. Der er sandsynligvis tale om tegninger, som en af de udenlandske skibsbygmestre, som Christian IV beskæftigede, har efterladt sig. Tegningerne er enestående set i international sammenhæng.³⁶
- 10–81 Søofficeren J. P. Wleugels samling af dok- og vandbygningstegninger afleveret til Søetatens Hoved-Archiv 1822.
- 283–301 Kort over Nørrevillands Vestkyst, opmålt og tegnede 1804–06 af Hans Munck og N. Tuxen. Kortenes tilblivelseshistorie kan følges i Admiralitetets arkiv. Samlingen har bevisligt ligget i Søetatens Hoved-Archiv.³⁷

³⁵ Søetaten. Fabrikmesterens Arkiv. »Fortegnelse over Fabrikmester Hohlenbergs efterladte til Søetaten afleverede Tegninger, Papirer og Modeller 1804–05«. A–D.

³⁶ Se Geheimearchivets Kopibog 1832. Sagen er blevet behandlet af såvel Admiralitetet som Danske Kancelli det pågældende år.

³⁷ Oplysning i protokol mrk. »No. 2. Cancellie Archivet« i Søetaten. Ældre arkivregistraturer.

Designation F

Denne samling på 363 tegninger og kort er fabrikmester E. W. Stibolts private samling suppleret med tegningsmateriale, der har været i dennes nevø, søofficeren J. P. Stibolts besiddelse. I 1796 udtog Admiralitetet af denne samling de tegninger, der nu ligger i des. B nr. 1–43. Resten forblev iflg. testamentarisk bestemmelse i familiens eje, hvad den var frem til 1860erne.³⁸ Det har trods større undersøgelser ikke været muligt at få fastslået, hvornår denne samling, der indeholder mange udenlandske tegninger hjembragt af E. W. Stibolt fra studierejserne, er indkommet i Geheime- eller Rigsarkivet. Sandsynligvis er samlingen havnet i Marineministeriet, hvorfra den så er kommet til Rigsarkivet ved en af de større arkivafleveringer fra dette ministerium.

Ornament-samlingen (des. H)

I reg. 85 c findes på p. 127 under »Bøger m.m. forefundne i det forrige Admiralitets og Commissariats Collegii Gjemmer« under nr. 38 optegnet »En Pakke Tegninger af Agterspeilet til Orlogsskibene«. Tegningerne, der ikke bærer særlige påtegninger, stammer muligvis fra Hohlenbergs samling, måske oprindeligt fra Konstruktionskolen. De 121 tegninger af gallions- og agterskibsornamenteringer fra danske orlogsskibe og fregatter 1692–1751 er alle af samme format (375×525 mm) og viser, at der må være tale om en studiesamling.

Tegningerne, der henlå ved Fabrikmesterens arkiv, blev i 1956 af nu afdøde kommandørkaptajn H. Kiær foranlediget udtaget for sig og indbundet i bogform. Kiær var på dette tidspunkt leder af Marinestabens historiske Sektion.

Engelske tegninger af dansk-norske orlogsskibe (des. I)

I »Fotosamlingen Danmark-Norges Alm. Historie, 1809–10« findes fotogengivelser af engelske tegninger af en del af de ved Københavns kapitulation 1807 tagne krigsskibe. Samlingen, der er henlagt på grund af formatet ved Søetatens Kort- og Tegningsssamling, er erhvervet i 1957 ved en udveksling med National Maritime Museum i England. Den indeholder 31 tegninger, som supplerer vores viden om dansk-norske krigsskibe. Det forlyder, at englæn-

³⁸ J. P. Stibolts testamente i Skifteprotokol for København 1860/61 1/10, bilag: LA for Sjælland m.v.

derne i flere tilfælde efter 1807 brugte danske skibe som forbilleder i forbindelse med nybygninger.

AFSLUTNING

De undersøgelser af Søetatens kort- og tegningssamlings proveniens og administrationshistoriske forhold, som er blevet gennemført inden for det sidste par år ved Rigsarkivets 1. afdeling har været uhyre udbytterige og opmuntrende i den forstand, at de viser, at det ved nøjere arkivstudier tit er muligt at afsløre selv godt tilslørede provenienssammenhænge. De viser endvidere, hvor vigtigt det er, at proveniensen er nøje undersøgt, inden registreringer eller omordninger i arkivmaterialet påbegyndes. En omgruppering af Søetatens store kort- og tegningsmateriale uden disse undersøgelser ville for stedse have udelukket os fra at trænge ind i dette materiales egentlige arkivistiske sammenhæng.

Bilag

ORNAMENTTEGNINGERNE TIL FREGATTEN THETIS 1838

1838

- 18.4. Overequipagemesteren (OEM) til fabrikmesteren (FAM):
Meddeler, at byggenr. 30 har fået navnet THETIS og beordrer FAM til at lade udfærdige tegninger til gallionsfigurer og ornamenter. Tegningerne skal derefter tilstilles OEM.
Ref.: OEM Copibog B (korrespondance til andre end Admiralitetet) 1838 nr. 143. Modtagelsen se FAM Copibog 4, p. 17.
- 6.8. Fra Søetatens Konstruktionskammer sender FAM Schifter tegningerne til bedømmelse i Kunstakademiet.
Ref.: Kunstakademiet, Indk. breve 1838 6/8.
- 27.8. Kunstakademiet svarer FAM, at det ikke har noget at erindre mod tegningerne, som remitteres.
Ref.: Kunstakademiet Copibog 1838 27/8.
- 3.9. OEM sender tegningerne til Admiralitets- og Commissariatscollegiet (Commissariatskontoret) (CC). Han foreslår, at de blinde vinduer i galleriet og spejlet sløjfes, og at der i stedet mellem de rigtige vinduer anbringes ornamenter af passende størrelse. Forslaget antydes på tegningen med blyant (a. b. c.).
Ref.: OEM Copibog A (korrespondance til Admiralitetet) 1838 nr. 276.
Modtagelsen se CC Decisionsbog 1420/1838.
- 10.9. CC svarer OEM, at det beder om nye tegninger, der indeholder de af OEM foreslåede ændringer, således at såvel nye tegninger som det første udkast kan forelægges kongen.
Ref.: Correspondancebog 1838 nr. 737 CC.

- 13.9. Brev fra OEM til FAM, hvori denne beordres til at udfærdige nye tegninger med de af CC ønskede ændringer.
Ref.: OEM Copibog B 1838 nr. 339.
Modtagelsen se FAM Copibog 4, p. 33.
- 28.9. FAM sender tegningerne med ændringerne til OEM.
- 1.10. OEM sender nu FAMs to nye »idee-tegninger« til CC sammen med det oprindelige udkast. Han beder på FAMs vegne om udtalelser forinden en originaltegning udarbejdes.
Ref.: OEM Copibog A 1838 nr. 311.
Modtagelsen se CC Decisionsbog 1601/1838.
- 9.10. CC meddeler OEM, at man af de indsendte udkast har valgt »det simpleste« (tegn. med de forreste ornamentter på sidegalleriet), som remitteres, for at tegningerne til forelæggelse for kongen kan udarbejdes.
Ref.: CC correspondancebog 1838 nr. 835.
- 11.10. Denne meddelelse kommunikerer fra OEM til FAM med anmodning om at foranstalte det fornødne.
Ref.: OEM Copibog B 1838 nr. 381.
Modtagelsen se FAM Copibog 4, p. 35 f.
- 29.10. OEM sender originaltegningerne (rentegn.) til CC tillige med det tidligere udkast.
Ref.: OEM Copibog A 1838 nr. 345.
Modtagelse se CC Decisionsbog 1800/1838.
- 1.11. Tegningerne forelægges af Admiralitetet for kongen. Tegningen til gallionen betegnet Litra A indstilles til approbation. Kongen skal selv foretage valget m.h.t. tegningerne af spejl og galleri. Den ene mulighed var det første udkast med de blinde vinduer, det andet det forandrede udkast, betegnet Litra B.
Ref.: Søkrigskancelliet, Kgl. Resol. 1838 236/197.
- 4.11. Approberede kongen tegningerne mærket litra. A og B og remitterede samtlige tegninger.
Ref.: som under 1.11.
- 6.11. CC meddeler OEM kongens resolution og fremsender tegningerne af henholdsvis 3.9. og 29.10. forsynede med kongelig approbation, for at arbejdet kan sættes i gang.
- 8.11. OEM kommunikerer dette til FAM.
Ref.: OEM Copibog B 1838 nr. 427.
Modtagelsen se FAM Copibog 4, p. 38.

Tegningernes arkivering:

I dag eksisterer der følgende ornament-tegninger til fregatten THETIS daterede 1838 i Søetatens kort- og tegningssamling:

Des. B Nr. 224 indeholder 2 ornament-tegninger påført original kongelig approbation den 4.11.1838. Den ene tegning er mærket litra A og påført CC j. nr. 1420/1838, dateringen er 6.8. Endvidere er der indtegnet en blyantstreg mærket a, b, c. Tegningen angives kun at være blevet approberet for gallionens vedkommende. Den anden tegning til spejl og galleri

- er mærket litra B og påført CC j. nr. 1800/1838. Dateringen er 25.10.
- Des. C* Nr. 584 indeholder 2 såkaldte »Idee-Tegninger« til spejl og galleri mærket henholdsvis 1601/1838, 1800/1838 og 1800/1838. Begge daterede 28.9.
- Reg. 154 a* XVIII, 135, indeholder kopitegninger på samme stykke papir af tegningerne mærket A og B. Angiver at være kopier af de kgl. approberede tegninger. Tegningerne er selv daterede i febr. 1840.

Valg- og stemmelister vedr. folketingsvalg 1849-98

i Landsarkivet for Nørrejylland.

En foreløbig oversigt

AF JØRGEN ELKLIT

Lektor Erik Høghs afhandling for doktorgraden i sociologi¹ var ventet med betydelig interesse af mange historikere, politologer og sociologer. Bag denne interesse lå hos nogle blandt andet en forhåbning om, at Høgh i bilagsform eller på anden måde ville give en oversigt over det i arkiverne beroende, men sjældent udnyttede valg- og stemmelistemateriale fra perioden før indførelsen af hemmelig afstemning.

Afhandlingen giver imidlertid ingen oversigter af denne art. Den koncentrerer sig derimod om en række politisk-sociologiske analyser, primært på grundlag af det materiale, der er bevaret fra Middelfart-kredsen.

Det projekt, inden for hvis rammer afhandlingen er blevet til, sigtede egentlig mod analyser på grundlag af materiale fra områder af forskellig bymæssig, social og politisk-sociologisk struktur.² At sådanne planer ikke kunne gennemføres forklares med, at der ikke fandtes eller kunne findes anvendeligt materiale, der tillod analyser på tværs af sådanne strukturer. Af hensyn til afhandlingens interesse for vælgernes adfærd ved valg med forskellige politiske alternativer var det også et afgørende krav, at det empiriske materiale skulle dække flere efter hinanden følgende valg i de enkelte undersøgte områder. Det gør materialet fra Middelfart-kredsen, og det har derfor fået en central placering i Høghs forsøg på at efterprøve sine hypoteser.

I forbindelse med udarbejdelsen af en kommentar til en række punkter i Høghs afhandling³ undrede det mig, at der ikke blandt de valgbestyrelsesarkivalier, der er registreret i X-arkivregistraturen

¹ Erik Høgh: *Vælgeradfærd i Danmark 1849–1901. En politisk sociologisk analyse*, København, 1972.

² Høgh, *op. cit.*, pp. 465 f.

³ Jørgen Elklit: »Om udforskningen af vælgeradfærd i Danmark i det 19. århundrede«, *Historie, Ny række*, X, 2 (1973), pp. 266–288.

fra det nørrejske landsarkiv,⁴ var spor, der kunne have været udnyttet af Erik Høgh. Jeg foretog derfor en gennemgang af disse arkivalier i Landsarkivet for Nørrejylland. Formålet hermed var primært at undersøge, om Høghs opfattelse af det bevarede materiales omfang og kvalitet⁵ kunne fastholdes, sekundært – hvis der i Viborg fandtes et materiale af nogen betydning – at give en *foreløbig* oversigt over, hvad der for denne periode og for dette område findes af bevarede lister af betydning for en fortsat vælgeradfærdsforskning. En sådan oversigt skulle i så fald adskille sig fra X-arkivregistraturens ved at være så detaljeret, at det var muligt direkte at se, hvad der findes af materiale for hver enkelt kommune. Det kan straks fastslås, at Høghs opfattelse af materialets omfang og kvalitet ikke kan fastholdes – i hvert fald ikke hvad angår det fra de jyske valgkredse bevarede materiale – og i tabelform er der derfor nedenfor⁶ givet en foreløbig oversigt over det materiale, der for tiden findes i Viborg.⁷

I den i 1963 færdiggjorte X-arkivregistratur er der blandt andet registreret arkivalier fra 17 jyske valgkredsbestyrelser, der alle indeholder materiale fra denne periode. Tallet 17 skal ses i relation til, at der i 1849 oprettedes 44 valgkredse i Jylland,⁸ og at antallet af kredse ved valgkredsreformen i 1894 blev 50. Allerede af registraturen⁹ fremgår det, at der i de i alt 69 pakker og 18 bind er en hel del valglister og også nogle stemmelister. Gennemgangen viste, at der også i pakkerne med betegnelsen »Diverse sager« var et ganske betydeligt materiale.

⁴ Forskellige arkiver (X-arkiver), Arkivregistraturer I, udgivet af Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, 1964.

⁵ Høgh, op. cit., pp. 466 ff. Den samme opfattelse giver Vagn Dybdahl udtryk for. Se Vagn Dybdahl: Partier og erhverv. Studier i partiorganisation og byerhvervenes politiske aktivitet ca. 1880–ca. 1913, Århus, 1969, 1, p. 31.

⁶ Se pp. 242 ff.

⁷ Herudover kan der henvises til de i Erhvervsarkivet i Århus beroende lister fra folketingsvalg i Århus i årene 1882–1895. Se herom Vagn Dybdahl, op. cit., 1, pp. 33–35. Desuden kan det nævnes, at Høgh omtaler nogle lister fra Kolding fra perioden efter 1872, men de er desværre ikke blevet fundet ved den foretagne gennemgang. Høgh, op. cit., p. 473. Et i oktober 1973 afleveret valglistemateriale fra Skanderup–Stilling i Skanderborg Amts 2. kreds er også medtaget. Dette nævnes som tegn på, at der stadig må kunne findes flere lister end her registreret.

⁸ I dette tal er Ribe Amts 5. kreds ikke medregnet.

⁹ Forskellige arkiver (X-arkiver), pp. 32–42.

Arkivar Poul Rasmussen, der i sin tid ordnede X-arkiverne, arbejder for tiden blandt andet med registrering af senere indkommet materiale vedrørende valgkredsbestyrelserne og udtagning af herhenhørende materiale i rådstuearkiverne. Med udgangspunkt i hans forberedende materiale har jeg også foretaget en gennemgang af enkelte pakker i amternes og sognerådernes arkiver og af et noget større antal i rådstuearkiverne.¹⁰ For at øge værdien af nedenstående oversigter er relevante fund fra gennemgangen af disse kommunale arkiver også medtaget. Det drejer sig blandt andet om materiale fra yderligere 4 kredse, der ikke er repræsenterede i X-arkiverne. Forklaringen på, at valgkredsbestyrelsesarkivalier findes i de almindelige kommunale arkiver, er ganske ligetil og en naturlig følge af den administrative struktur, inden for hvilken folketingsvalg afholdtes. Med udgangspunkt i retsgrundlaget skal denne kort beskrives.¹¹

Valget i den enkelte folketingsvalgkreds blev ledet af en valgbestyrelse. Denne valgbestyrelse bestod af repræsentanter for samtlige kredsens kommunalbestyrelser, idet kommuner med under 3.000 indbyggere ifølge den sidst offentliggjorte folketælling sendte 1 medlem, kommuner med 3.000–4.499 indbyggere sendte 2, kommuner med 4.500–5.999 3 medlemmer etc. Det medlem (eller de medlemmer), der i valgbestyrelsen repræsenterede valgstedets kommune, skulle efter valgloven forberede valget, modtage kandidatansmeldelser osv. Valgbestyrelsen trådte normalt først sammen på valgdagen og valgte dér sin formand. I øvrigt var valgbestyrelsens primære opgave på valgdagen at forestå selve valghandlingen.

Denne begyndte med et såkaldt valgmøde. Her fremstillede valgbestyrelsens formand de anmeldte kandidater og deres stillere; kandidaterne og én stiller for hver af disse fik derefter adgang til først

¹⁰ En gennemgang af den maskinskrevne Rådstuearkivregistratur I-II, Viborg: Landsarkivet for Nørrejylland, 1968–69, viser således, at der her ligger ca. 50 pakker med valglistor etc. vedrørende folketingsvalgene i perioden 1849–98.

¹¹ Se især »Lov om Valgene til Rigsdagen« af 16. juni 1849, »Lov, indeholdende nogle Tillæg til Valgloven« af 10. december 1852, »Lov angående Valgene til Rigsrådet« af 4. december 1863 og »Lov om Valgene til Rigsdagen« af 12. juli 1867. For den sidstes vedkommende kan der henvises til en kommenteret udgave fra 1897, der i kommentarerne tager hensyn til den mellemliggende periodes retsudvikling på området: A. Krieger, Fremstilling af de gældende Regler om Valgene til Rigsdagen, København, 1897. Se også Vagn Dybdahl, op. cit., 1, pp. 23–37.

at udtale sig, derefter at besvare spørgsmål fra de tilstedeværende.

Når formanden skønnede det rigtigt, skred man til afstemning. Denne foregik ved håndsoprækning, idet kandidaterne sættes under afstemning i alfabetisk orden. Den kandidat, som valgbestyrelsen skønnede havde fået flest stemmer, var derefter valgt, »kåret«, til kredsens folketingsmand. Dersom der kun var opstillet 1 kandidat, og dersom denne ikke opnåede tilslutning fra mindst halvdelen af de tilstedeværende vælgere, skulle valget i den pågældende kreds gå om en uge senere.

Virkningen af denne første afstemning ved håndsoprækning ophævedes, dersom blot én af de ikke valgte kandidater, én af eventuelle fraværende kandidaters stillere eller – i tilfælde af kun 1 opstillet kandidat – 50 af de tilstedeværende vælgere¹² umiddelbart efter kåringen krævede, at der skulle afholdes »navnlig afstemning«. Med alle forbehold er det således ikke urimeligt at betragte den første afstemning ved håndsoprækning som en slags parallel til 1. afstemningsrunde i de politiske systemer, der har eller har haft 2 sådanne runder. Under alle omstændigheder har den tjent som en orientering om chancer ved den navnlig afstemning, og i mange tilfælde har kandidater benyttet sig af denne mulighed for at trække sig ud af valget. Det er imidlertid ikke muligt at skaffe sig nogen systematisk oversigt over, hvornår dette skyldtes tilslutning ved håndsoprækningen, og hvornår der lå politiske motiver bag, såsom at øge en anden kandidats chancer for valg.¹³

Det var kun, når der afholdtes navnlig afstemning, at man fik brug for de såkaldte valglistes. De enkelte kommuner havde siden valgloven af 1849 hvert år i februar-marts, med gyldighed for perioden fra 1. april til 31. marts det følgende år, skullet udarbejde sådanne lister – uanset om der var udsigt til valg eller ej. Valglisterne bestod af en hovedliste og en tillægsliste. Hovedlisten skulle omfatte de af kommunens indbyggere, der pr. 1. april ville have valgret til folketinget, og for hver af disse skulle den indeholde

¹² Reglen med de 50 vælgere indførtes først i 1867. Valgloven af 1849 var uklar med hensyn til hvem, der skulle kræve navnlig afstemning, når kun 1 kandidat var opstillet (§§ 31–33).

¹³ Af J. P. Nordengaard: Valgene til Rigsdagen i 100 Aar, Roskilde, 1949, pp. 22–241, fremgår det dels, hvilke kandidater, der oprindeligt var opstillet i de enkelte kredse, dels hvilke af disse der var trådt tilbage, når navnlig afstemning var begæret. I nogle tilfælde er det anført, at det udtrykkelig var til fordel for en af de andre kandidater.

fulde navn, alder, livsstilling og bopæl. Tillægslisten skulle indeholde de samme oplysninger for de af kommunens indbyggere, der ville opnå valgret i løbet af det kommende år, samt angivelse af den dato hvor de pågældende ville opnå denne ret.

Ved et tillæg til valgloven blev det i 1852 pålagt alle andre kommuner end valgstedskommunerne også at udarbejde bekræftede afskrifter af valglisten. Disse skulle ufortøvet sendes til formanden for valgstedets kommunalbestyrelse. Meningen hermed var, at man ville sikre sig mod den situation, at valglisten skulle mangle ved valgbehandlingerne med navnlig afstemning. Det medlem af valgbestyrelsen, der kom fra valgstedskommunen, skulle så blandt de øvrige forberedelser også sørge for, at disse afskrifter var til stede ved valget.

Når man var kommet frem til navnlig afstemning, var fremgangsmåden den, at de vælgere, der ønskede at stemme, meldte sig ved den valgliste, hvorpå de var optaget. Efter at den pågældende var anerkendt som vælger, dvs. identificeret og fundet på listen, skulle det ved den pågældende valgliste ansatte medlem af valgbestyrelsen skrive navnet på den kandidat, vælgeren angav at ville stemme på, ind på selve valglisten, ud for vælgerens navn.

Ved hver liste var der tilforordnet en vælger, og han skulle samtidig føre en såkaldt stemmeliste. Herved forstod valgloven en liste ordnet efter valgets kandidater (evt. »For« og »Imod«), med angivelse af de personer, der havde stemt på hver af disse. Som en sikkerhedsforanstaltning foreskrev valgloven, at »(f)orinden vælgeren aftræder, oplæses for ham såvel hans eget, som den af ham valgte navn, til sikkerhed for begge tilførsleres rigtighed og indbyrdes overensstemmelse«.¹⁴

Efter valgbehandlingens afslutning skulle valglisten gå tilbage til de pågældende kommuner. Formålet hermed var primært, at de skulle kunne danne grundlag for udarbejdelsen af det følgende års valglisten. Originale valglisten hører altså, uanset om de har været anvendt til navnlig afstemning eller ej, principielt hjemme i de kommunale arkiver.

Stemmelisterne skulle derimod bilægges valgbogen, som var den af valgbestyrelsen førte protokol. Og valgbogen skulle opbevares af valgstedets kommunalbestyrelse. Valglovene foreskrev intet om, hvad der efter valget skulle ske med de bekræftede afskrifter af

¹⁴ 1849-valgloven, § 34, sidste stk. Uændret i 1867-lovens § 41.

valglisterne, som var indsendt til formanden for valgstedets kommunalbestyrelse, og som havde været i reserve på valgdagen. Men det er rimeligt at antage, at de normalt er forblevet i valgstedskommunens varetægt. Og i hvert fald fra 1887 regnes disse afskrifter klart som henhørende til valgstedets kommunalbestyrelses arkiv.¹⁵ Det kan ikke undre, om der i mange tilfælde er sket en vis sammenblanding af kommunens eget materiale og valgbestyrelsens i disse arkiver.

Som det er fremgået, er det bevarede materiale vedrørende folke­tingsvalgene i denne periode i Viborg principielt samlet under ét som en del af X-arkiverne. Og det er også tidligere blevet omtalt, at der fortsat arbejdes med at registrere valgmateriale i andre arkiver med henblik på en overflytning til valgbestyrelsesarkivalierne. Det materiale, man her vil overflytte, er primært valglistes. Dette brud på proveniensprincippet forekommer yderst velmotiveret. Der er her tale om en meget central samling af data til brug i historisk, sociologisk og politologisk forskning, og det må være i alle benytteres interesse, at dette vigtige og velafgrænsede materiale ligger samlet.

For hver af de 21 jyske valgkredse, hvor der for perioden 1849–98 er fundet stemmelister og/eller valglistes med tilføjede kandidatnavne, er der oprettet en tabel. Af oversigten på s. 238 fremgår det dels, hvilke kredse der er tale om, og dels, hvilken periode der er fundet lister fra.

I hver af de 21 tabeller er det ved hjælp af symboler anført, hvilke lister der er fundet, og fra hvilke valg de stammer.¹⁶ Hver tabel omfatter samtlige folketingsvalg, der afholdtes i perioden fra det første til det sidste valg, hvorfra der overhovedet findes sådanne lister fra den pågældende kreds. Meningen hermed er, at man umiddelbart skal kunne danne sig et billede af de muligheder, dette materiale åbner for udforskningen af individuel vælgeradfærd i tiden før indførelsen af den hemmelige stemmeafgivning, uanset om man interesserer sig for en bestemt periode eller for et bestemt område. For at øge værdien af dette billede er der også i tabellerne foretaget

¹⁵ Krieger, op. cit., p. 35.

¹⁶ Jeg har ikke anført, i hvilken arkivpakke hver enkelt liste skal findes. Derimod er ved hver tabel anført samtlige numre for de pakker, hvorfra lister er registreret i den pågældende tabel. Ved hjælp af kursivering af materiale fra rådstuearkiverne og tidspunktet for de enkelte valg er det så muligt at fremfinde de pågældende lister.

Oversigt over kredse, hvorfra der er fundet stemmelister og/eller valglisten med kandidatnavne med angivelse af de tidsmæssige ydergrænser for de fundne lister

<i>Amt</i>	<i>Kredsnr. og valgsted</i>	<i>Tidsmæssige ydergrænser</i>
Hjørring	1. Frederikshavn 2. Sæby 3. Hjørring	1849–98 1849 1849–98
Thisted	2. Thisted 4. Nykøbing M.	1852–65 1849–98
Ålborg	2. Ålborg 5. Nibe	1849–82 1855–95
Viborg	2. Viborg 3. Levring	1898 1852–53
Randers	1. Mariager 2. Randers 5. (6.) Ebeltoft	1849–98 1852 1852–98
Skanderborg	2. Skanderborg	1851–98
Vejle	1. Fredericia 2. Kolding 3. Vejle 5. Bjerge	1849–98 1849–66 1849–98 1849–61
Ringkøbing	1. Ringkøbing 3. Holstebro	1852–90 1849–92
Ribe	1. Varde 3. Ribe	1849–66 1853–66

en markering af de valg, som blev endelig afgjort ved kåring. Oversigten over valg afgjort ved kåring omfatter dels sådanne valg i den periode, der er lister fra, dels de kåringsvalg der fandt sted i ubrudt række før og efter denne periode. Endelig må det bemærkes, at alle den pågældende periodes folketingsvalg er medtaget, altså også valg til Rigsrådets Folketing, omvalg og suppleringsvalg. I tabellernes hovedspalte er disse markeret med henholdsvis »RR«, »Omv.« og »Supp.«.

De i tabellerne anvendte symboler skal forstås på følgende måde: »K« betyder, at det pågældende valg blev afgjort ved kåring. »S« betyder, at der er fundet stemmelister fra den pågældende kommune, og »V« at der er fundet valglister *eller* bekræftede afskrifter af valglister uden tilskrift af kandidatnavne. Fund af valglister eller bekræftede afskrifter er kun markeret i forbindelse med faktisk afholdte, navnlige valg. Der er i arkivet betydeligt flere af disse lister end her medtaget, skønsmæssigt anslået vel dobbelt så mange som anført her. Forklaringen på denne udeladelse er, at denne oversigt ud over den konkrete anledning primært skal tjene fremtidig vælgeradfærdsforskning på grundlag af dette historiske datamateriale, og i en sådan sammenhæng er kun de valglister af betydning, som er medtaget her.

Som valglister til Rigsrådets Folketing er kun anført lister, der selv betegner sig således, eller valglister, der ses at være blevet benyttet ved et af valgene til Rigsrådets Folketing. En del kommunalbestyrelser har tilsyneladende kun haft én valgliste til de to folketing. Det valglistemateriale, der er anført ved valgene til Rigsrådets Folketing i 1864 og 1865 er altså det absolut minimale.

»AV« står for »afkrydsede valglister« og betyder, at der er fundet valglister eller bekræftede afskrifter med tilføjelse af kandidatnavne. Dersom sådanne lister er fundet, er fundet af eventuelle uafkrydsede lister eller afskrifter (»V«) ikke anført. Endelig betyder »-«, at intet er fundet, og ».«, at kommunen ikke eksisterede på tidspunktet for pågældende folketingsvalg. Det er tidligere anført, at *kursivering* er anvendt, hvor de pågældende lister er fundet i andre arkiver end X-arkiverne.

Denne gennemgang gør det naturligt at rejse spørgsmålet, om det er ønskeligt, at hele dette materiale bevares, eller om det er muligt at foretage en eller anden form for udtynding. Jeg har vanskeligt ved

at se, at de valglistes, der *ikke* kan relateres til faktisk afholdte, navnlige valg, bør bevares. Der kan ikke være tilføjelser om valg af kandidater, og der vil ikke kunne findes stemmelister, som de kan sammenstilles med. Jeg er overbevist om, at sådanne valglistes og afskrifter heraf ikke vil blive anvendt til forskningsformål, uanset om indfaldsvinklen er historisk eller politisk-sociologisk, og umiddelbart vil jeg også mene, at såvel deres personalhistoriske som deres administrationshistoriske værdi er ringe. Denne opfattelse af, hvad der med fordel kan kasseres fra denne arkivgruppe, falder i øvrigt sammen med resultatet af de overvejelser, der ligger bag udkastet til et nyt indenrigsministerielt cirkulære om kassationer i primærkommunernes arkiver.¹⁷ Og når man forestiller sig, at der i kommunerne skal kunne kasseres efter disse retningslinjer, må det være rimeligt at gå ud fra, at samme principper kunne anvendes på allerede afleveret materiale. Den tidsgrænse for kommunernes kassation, som udkastet – ligesom det tidligere cirkulære¹⁸ – sætter ved henholdsvis købstadkommunalloven og landkommunalloven, er i forbindelse med valglistes betydningsløs. En uddynding som den foreslåede kunne udmærket føres tilbage til i hvert fald 1850/51.

Det har ikke været muligt for mig at foretage tilsvarende gennemgange i de øvrige landsarkiver. Jeg må nøjes med at udtrykke et ønske om, at andre vil gennemgå valgkredsbestyrelsernes arkiver og de kommunale arkiver i andre dele af landet og redegøre derfor.¹⁹ Herved ville der kunne etableres en samlet oversigt over dette væsentlige kildemateriale, hvad der ville være af stor betydning for fremtidig forskning inden for historiens, politologiens og sociologiens fagområder.

¹⁷ § 9 i det nævnte udkast.

¹⁸ Indenrigsministeriets Cirkulære til Amtmændene og samtlige By- og Sogneraad angaaende Kassation af Arkivalier, Nr. 69 af 28. Marts 1945.

¹⁹ Såvel Harald Jørgensen: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse, København, 1966, pp. 126–143, som Anne Riising: Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse, Odense, 1970, pp. 80–115, viser eksistensen af et sådant materiale.

Tabel 1. *Hjørring Amts 1. kreds (Frederikshavn-kredsen)*

Arkivnumre: X 79, løbenr. 1; D 7, løbenr. 96-99; D 25, løbenr. 156, 157C.

Kommuner:	FOLKETINGSSVALGET														
	RR										Omv.	RR			
	4.12. 1849	4.8. 1852	26.2. 1853	27.5. 1853	1.12. 1854	14.6. 1855	14.6. 1858	14.6. 1861	5.3. 1864	7.6. 1864	14.6. 1864	30.5. 1865	14.6. 1866	12.10. 1866	22.9. 1869
1. Frederikshavn K. og L.	V S	K	K	K	K	K	K	K	AV S	AV S	V S	K	K	K	— —
2. Skagen K. og L.	— S	K	K	K	K	K	K	K	— S	AV S	AV S	K	K	K	V —
3. Torslev	— S	K	K	K	K	K	K	K	— S	V S	V S	K	K	K	— —
4. Lendum	— —	K	K	K	K	K	K	K	— S	— S	— S	K	K	K	— —
5. Hirtsholmene	— —	K	K	K	K	K	K	K	— S	AV S	AV S	K	K	K	— —
6. Råbjerg	— S	K	K	K	K	K	K	K	— S	— S	— S	K	K	K	— —
7. Aasted og Skjærum	— S	K	K	K	K	K	K	K	— S	V S	AV S	K	K	K	— —
8. Mosbjerg og Hørmested	— S	K	K	K	K	K	K	K	— S	— S	— S	K	K	K	— —
9. Elling-Tolne	— S	K	K	K	K	K	K	K	— S	— S	— S	K	K	K	— —
10. Understed og Karup	— S	K	K	K	K	K	K	K	— S	V S	AV S	K	K	K	— —
11. Flade Gjørup	— S	K	K	K	K	K	K	K	— —	— —	— S	K	K	K	— —

Tabel 1 fortsat

<i>Kommuner:</i>	FOLKETINGSVÆLGET											
	20.9. 1872	14.11. 1873	25.4. 1876	3.1. 1879	24.5. 1881	26.7. 1881	25.6. 1884	28.1. 1887	21.1. 1890	20.4. 1892	9.9. 1895	5.4. 1898
1. Frederikshavn K. og L.	—	—	—	—	—	—	K	—	—	—	—	—
2. Skagen K. og L.	V	—	AV	—	AV	—	AV	—	AV	—	AV	—
3. Torslev	—	—	—	—	—	—	K	—	—	—	—	—
4. Lendum	—	—	—	—	—	—	K	—	—	—	—	—
5. Hirtsholmene	—	—	—	—	—	—	K	—	—	—	—	—
6. Råbjerg	—	—	—	—	—	—	K	—	—	—	—	—
7. Aasted og Skjærum	—	—	—	—	—	—	K	—	—	—	—	—
8. Mosbjerg og Hørnsted	—	—	—	—	—	—	K	—	—	—	—	—
9. Elling-Tolne	—	—	—	—	—	—	K	—	—	—	—	—
10. Understed og Karup	—	—	—	—	—	—	K	—	—	—	—	—
11. Flade Gjørup	—	—	—	—	—	—	K	—	—	—	—	—

Tabel 3. *Hjørring Amts 3. kreds (Hjørring-kredsen)*

Arkivnumre: X 81, løbenr. 1-6; D 10, løbenr. 246G.

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET																					
	4.12.	4.8.	26.2.	27.5.	Supp.	1.12.	14.6.	14.6.	14.6.	RR	RR	RR	4.6.	12.10.	22.9.							
	1849	1852	1853	1853	7.7. 1854	1854	1855	1858	1861	5.3. 1864	7.6. 1864	30.5. 1865	1866	1866	1869							
1. Hjørring	V	—	AV	—	AV	—	K	K	AV	—	AV	—	—	—	K	K	K	—	—	V	—	
2. Tversted og Uggerby	—	—	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	S	K	K	K	—	—	—	—	
3. Bindslev	—	—	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	S	K	K	K	—	—	—	—	
4. St. Olai og St. Hans	—	—	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	S	K	K	K	—	—	—	—	
5. Tornby og Vidstrup	—	—	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	S	K	K	K	—	—	—	—	
6. Horne og Asdal	—	—	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	S	K	K	K	—	—	—	—	
7. Bjergby og Mygdal	—	—	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	S	K	K	K	—	—	—	—	
8. Sindal og Astrup	—	—	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	S	K	K	K	—	—	—	—	
9. Skallerup og Vennebjerg	—	—	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	S	K	K	K	—	—	—	—	
10. Harritslev, Sejlstrup og Rakkeby	—	—	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
11. Jølstrup og Lyngby	—	—	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	S	K	K	K	—	—	—	—	
12. Rubjerg og Mårup	—	—	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	S	K	K	K	—	—	—	—	
13. Bidstrup Landdistrikt	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
14. Sejlstrup sogn	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	—	S	K	K	K	—	—	—	—
15. Harritslev og Rakkeby	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	—	S	K	K	K	—	—	—	—

Tabel 3 fortsat

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET											
	20.9. 1872	14.11. 1873	25.4. 1876	3.1. 1879	24.5. 1881	26.7. 1881	25.6. 1884	28.1. 1887	21.1. 1890	20.4. 1892	9.4. 1895	5.4. 1898
1. Hjørring	— S	AV S	V S	AV S	V ¹⁾ —	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	V S	AV S
2. Tversted og Uggerby	V S	V S	V S	V S	V —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
3. Bindslev	— S	V S	AV S	V S	V —	V S	V S	V S	V S	V —	V S	V S
4. St. Olai og St. Hans	V S	V S	V S	V S	V —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
5. Tornby og Vidstrup	V S	V S	— S	V S	V —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
6. Horne og Asdal	V S	V S	V S	V S	V —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
7. Bjergby og Mygdal	V S	V S	V S	V S	V —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
8. Sindal og Astrup	V S	V S	V S	V S	V —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
9. Skallerup og Vennebjerg	V S	V S	V S	V S	V —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
10. Harritslev, Sejlstrup og Rakkeby	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
11. Jelstrup og Lyngby	V S	V S	V S	V S	V —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
12. Rubjerg og Mårup	V S	V S	V S	V S	V —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
13. Bidstrup Landdistrikt	V —	V —	V —	.	.	.	.	.	.	.	.	.
14. Sejlstrup sogn	V S	V S	V S	V S	V —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
15. Harritslev og Rakkeby	V S	V S	V S	V S	V —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S

1) Den hertil horende tillægsliste er afkrydset.

Tabel 4. *Thisted Amts 2. kreds (Thisted-kredsen)*

Arkivnumre: X 82, løbenr. 1-3; D 30, løbenr. 426A.

Kommuner:	FOLKETINGSVÅLGET													
	4.12. 1849	4.8. 1852	26.2. 1853	27.5. 1853	Supp. 10.8. 1854	1.12. 1854	14.6. 1855	14.6. 1858	Supp. 9.11. 1859	14.6. 1861	RR 5.3. 1864	7.6. 1864	RR 30.5. 1865	4.6. 1866
1. Thisted	K	AV —	AV —	AV —	K	K	K	K	— —	K	AV S	K	— —	K
2. Sennels	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	— S	K	AV S	K
3. Nors og Tved	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	AV —	K	AV S	K
4. Ø. og Vester Landet	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	— S	K	AV S	K
5. Thisted Landsogn	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	— S	K	AV S	K
6. Tilsted	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	— S	K	AV S	K
7. Vang	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	— S	K	AV S	K
8. Sjørring og Torsted	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	— —	K	AV S	K
9. Hundborg og Jannerup	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	AV —	K	AV S	K
10. Skjoldborg og Kallerup	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	— S	K	AV S	K
11. Skinnerup	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	— S	K	— S	K
12. Snedsted	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	AV S	K	AV S	K
13. Norhá	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	AV —	K	AV S	K
14. Harring og Slagstrup	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	AV —	K	AV —	K
15. Sonderhá og Hørsted	K	— —	— —	— —	K	K	K	K	— —	K	— S	K	AV S	K

Tabel 5. *Thisted Amts 4. kreds (Nykøbing M.-kredsen)*

Arkivnumre: X 83, løbenr. 1-10; D 19, løbenr. 442B.

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET														
	4.12. 1849	4.8. 1852	26.2. 1853	27.5. 1853	Supp. 10.8. 1853	1.12. 1854	14.6. 1855	14.6. 1858	14.6. 1861	RR 5.3. 1864	7.6. 1864	RR 30.5. 1865	4.6. 1866	12.10. 1866	22.9. 1869
1. Nykøbing Købst. og L.	AV S	K	AV S	AV S	K	AV S	K	K	K	— S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S
2. Todso og Erslev	— S	K	— S	V S	K	V S	K	K	K	AV S	AV S	AV S	AV S	— S	V S
3. Dragstrup og Skallerup	— S	K	V S	V S	K	V S	K	K	K	V S	V S	V S	V S	V S	V S
4. Galtrup og Jølby	— S	K	V S	V S	K	V S	K	K	K	V S	V S	V S	V S	V S	V S
5. Solbjerg og Sundby	— S	K	— S	AV S	K	V—	K	K	K	V S	V S	V S	V S	V S	V S
6. Alsted og Bjergby	— S	K	AV S	— S	K	V S	K	K	K	V S	V S	V S	V S	V S	V S
7. Loderup og Elso	— S	K	V S	V S	K	V S	K	K	K	V S	V S	V S	V S	V S	V S
8. Karby, Hvidbjerg og Redsted	— S	K	V S	V S	K	V S ¹⁾	K	K	K	V S	V S	V S	V S	V S	V S
9. Tæbring, Outrup og Rakkeby	— S	K	AV S	V S	K	V S	K	K	K	V S	V S	V S	V S	V S	V S
10. Ljorslev og Ørding	— S	K	V S	V S	K	V S	K	K	K	— S	AV S	V S	V S	V S	V S
11. Ø. og Vester Assels	— S	K	— S	V S	K	AV S	K	K	K	V S	V S	V S	AV S	— S	V S
12. Vejerslev og Blidstrup	— S	K	—	V S	K	V—	K	K	K	V S	V S	V S	V S	V S	V S
13. Froslev og Mollerup	— S	K	V S	V S	K	V S	K	K	K	V S	AV S	V S	V S	AV S	V S
14. Jegindo	— S	K	V—	V S	K	V S	K	K	K	V S	V—	V S	V—	V—	V S
15. Sejerslev, Ejerslev og Jordsby															V S
16. Flade og Dråby															V S

1) Fort ved *pinding*

Tabel 5. fortsat

Kommuner:	FOLKETINGSVÅLGET											
	20.9. 1872	14.4. 1873	25.4. 1876	3.1. 1879	24.5. 1881	26.7. 1881	25.6. 1884	28.1. 1887	21.1. 1890	20.4. 1892	9.4. 1895	5.4. 1898
1. Nykobing Købst. og L.	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S
2. Todso og Erslev	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
3. Dragstrup og Skallerup	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
4. Galtrup og Jølby	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
5. Solbjerg og Sundby	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
6. Alsted og Bjergby	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
7. Loderup og Elso	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
8. Karby, Hvidbjerg og Redsted	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
9. Tæbring, Outrup og Rakkeby	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	— S	V S	V S	V S*	V S
10. Ljorslev og Ørding	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
11. Ø. og Vester Assels	V S	V S ¹⁾	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
12. Vejerslev og Blidstrup	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
13. Froslev og Møllerup	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
14. Jegindo	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
15. Sejerslev, Ejerslev og Jordsby	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S
16. Flade og Dråby	V S	V S	V S	V S	V S	AV S	V S	V S	V S	V S	V S	V S

1) Ført ved »pinding«

Tabel 6. *Ålborg Amts 2. kreds (Ålborg-kredsen)*

Arkivnumre: X 84, løbenr. 2-4; D 1, løbenr. 1031 B.

<i>Kommuner:</i>	FOLKETINGSVALGET																	
	Supp.		4.8.	26.2.	27.5.	Supp.		1.12.	14.6.	14.6.	14.6.	Supp.		RR	7.6.	RR		
	4.12.	17.9.				15.11.	15.11.					17.10.	5.3.	30.5.		4.6.		
	1849	1851	1852	1853	1853	1853	1854	1855	1858	1861	1863	1864	1864	1865	1866			
1. Aalborg Kobstad	AV S	AV S	K	K	K	K	AV S	K	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	K	—	—	—	—
2. Budolfi Landsogn	— S	— S	K	K	K	K	V S	K	V S	V S	V S	— S	K	—	—	—	—	
3. Norre Tranders	— S	— S	K	K	K	K	V S	K	V S	V S	V S	— S	K	—	—	—	—	
4. Sonder Tranders	— S	— S	K	K	K	K	V S	K	V S	V S	V S	— S	K	—	—	—	—	
5. Romdrup og Klarup	—	— S	K	K	K	K	V S	K	V S	V S	V S	— S	K	—	—	—	—	
6. Storvarde	— S	— S	K	K	K	K	V S	K	V S	V S	V S	— S	K	—	—	—	—	
7. Mou	— S	— S	K	K	K	K	V S	K	V S	V S	V S	V S	K	—	—	—	—	
8. Novling	— S	— S	K	K	K	K	V S	K	V S	V S	V S	— S	K	—	—	—	—	
9. Ferslev, Dal og Volsted	— S	— S	K	K	K	K	V S	K	V S	V S	V S	— S	K	—	—	—	—	

Tabel 8. *Viborg Amts 2. kreds (Viborg-kredsen)*

Arkivnumre: D 33, løbenr. 1580-82.

FOLKETINGSVALGET	
<i>Kommuner:</i>	5.4. 1898
1. Viborg Kobstad og L.	A V S
2. Hojslev, Dommerby, Lundo	V S
3. Ørslevkloster	V S
4. Ørum	V S
5. Tårup, Kvols, Borris	V S
6. Kobberup, Feldingberg Gl.strup	V S
7. Daubjerg, Mønsted og Smollerup	V S
8. Vridsted og Fly	V S
9. Vrone og Resen	V S
10. Frederikshøj/Frederiks og Karup	V S

Tabel 9. *Viborg Amts 3. kreds (Levring-kredsen)*

Arkivnumre: X 85, løbenr. 2.

<i>Kommuner:</i>	FOLKETINGSVALGET		
	4.12. 1849	4.8. 1852	26.2. 1853
1. Gronbæk og Svostrup	K	— S	— S
2. Hinge og Vindeslev	K	— S	V S
3. Torning	K	— S	V S
4. Lysgård	K	— S	V S
5. Hojbjerg og Elsborg	K	— S	V S
6. Levring og Højrup	K	— S	— S
7. Vium, Sjørsløv, Almind	K	— S	V S
8. Frederiks og Karup	K	— S	V S
9. Kragelund og Funder	K	— S	V S
10. Serup og Lemming	K	— S	V S
11. Sejling og Sinding	K	— S	V S
12. Gjodvad og Balle	K	— S	V S
13. Sal og Gullev	K	— S	— —

Tabel 10. Randers Amts 1. kreds (Mariager-kredsen)

Arkivnumre: X 86, løbenr. 2- 4; D 17, løbenr. 185A; D 11, løbenr. 526-529.

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET													
	4.12.	4.8.	Supp.	26.2.	27.5.	1.12.	14.6.	14.6.	Supp.	14.6.	RR	7.6.	RR	4.6.
	1849	1852	1852	1853	1853	1854	1855	1858	1859	1861	1864	1864	1865	1866
1. Hobro Købstad	AV S	AV —	AV —	V S	K	K	K	AV —	K	— —	AV —	K	AV —	AV —
2. Mariager Købstad	V S	AV —	AV —	AV S	K	K	K	— 1) —	K	— —	— —	K	— —	— —
3. Mariager Landsogn	— S	— —	— S	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
4. Øster Tørslev	— S	V —	V —	V S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
5. Udbyneder, Kastbjerg	— S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
6. Dalbyneder, Råby, Sodrning	— S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	— —	— —
7. Gjerlev og Enslev	— S	AV —	AV —	V S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	— —	— —
8. Vindblæs, Dalbyover	— S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	— —	— —
9. Hem og Sem	— S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
10. Skjellerup	— S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
11. Sdr. og Nr. Onsild	V S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
12. Falslev	— S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
13. Hornum og Snæbum	— S	V —	V —	V S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
14. Asferg og Fårup	— S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
15. Hald og Kjærby	— S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
16. Tvede og Linde	— S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
17. Spentrup og Gassum	— S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
18. Glenstrup	V S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
19. Kousted og Råsted	V S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —
20. V. Torslev, Svenstrup	— S	V —	V —	V S	K	K	K	V —	K	V —	V —	K	AV —	V —
21. Stovring, Mellerup	— S	— —	— —	— S	K	K	K	— —	K	— —	— —	K	V —	— —

1) Dog er tillægslisten bevaret.

Tabel 10 fortsat

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET			
	9.4.		5.4.	
	1895	1898		
1. Hobro Købstad	AV	—	AV	—
2. Mariager Købstad	V	—	—	—
3. Mariager Landsogn	—	—	—	—
4. Øster Tørslev	—	—	—	—
5. Udbyneder, Kastbjerg	—	—	—	—
6. Dalbyneder, Råby, Sodring	—	—	—	—
7. Gjerlev og Enslev	—	—	—	—
8. Vindblæs, Dalbyover	—	—	—	—
9. Hem og Sem	—	—	—	—
10. Skjellerup	—	—	—	—
11. Sdr. og Nr. Onsild	—	—	—	—
12. Falslev	—	—	—	—
13. Hornum og Snæbum	—	—	—	—
14. Asferg og Fårup	—	—	—	—
15. Hald og Kjærby	—	—	—	—
16. Tvede og Linde	—	—	—	—
17. Spentrup, Gassum	—	—	—	—
18. Glenstrup	—	—	—	—
19. Kousted og Råsted	—	—	—	—
20. V. Tørslev, Svenstrup	—	—	—	—
21. Stovring, Mellerup	—	—	—	—

Tabel 11. Randers Amts 2. kreds (Randers-kredsen)

Arkivnumre: D 21, løbenr. 1293-94.

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET			
	Supp.			
	4.12. 1849	23.9. 1851	4.8. 1852	26.2. 1853
1. Randers	K	K	AV S	K
2. Sct. Mortens Østre (Dr. borg)	K	K	— —	K
3. Sct. Mortens Sdr. (Vorup)	K	K	— S	K
4. Borup	K	K	— S	K
5. Gimming og Lem	K	K	— S	K
6. Harritslev og Albæk	K	K	— S	K
7. Haslund og Ølst	K	K	— S	K
8. Værum og Ørum	K	K	— S	K
9. Laurbjerg, Lerbjerg	K	K	— S	K
10. Galten og Vissing	K	K	— S	K
11. Kristrup	K	K	— S	K

Tabel 12. Randers Amts 5. (6.) kreds (Ebeltoft-kredsen)

Arkivnumre: X 87, løbenr. 4-6 og 8-10.

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET																								
	4.12. 1849	4.8. 1852	26.2. 1853	27.5. 1853	1.12. 1854	Omv. 8.12. 1854	14.6. 1855	14.6. 1858	14.6. 1861	RR 5.3. 1864	7.6. 1864	RR 30.5. 1865	4.6. 1866	12.10. 1866	22.9. 1869										
1. Ebeltoft K. og L.	K	—	—	S	K	—	S	—	S	K	—	—	K	K	—	S	—	S	—	S	—	S			
2. Ebeltoft Købstad	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.		
3. Ebeltoft Landsogn	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.		
4. Knebel og Roelse	K	—	—	S	K	—	S	—	S	K	V	—	K	K	—	S	—	S	V	S	V	S	—	S	
5. Dråby	K	—	—	S	K	—	—	—	S	K	V	—	K	K	—	S	—	S	V	S	AV	S	—	S	
6. Tved	K	—	—	—	K	—	S	—	S	K	V	—	K	K	—	S	—	S	V	S	V	S	—	S	
7. Vistoft	K	—	—	—	S	K	—	S	—	S	K	V	—	K	K	—	S	—	S	V	S	V	S	—	S
8. Agri og Egens	K	—	—	—	S	K	—	S	—	S	K	V	—	K	K	—	S	—	S	V	S	V	S	—	S
9. Helgenæs	K	V	—	V	S	K	—	S	—	S	K	AV	—	K	K	—	S	—	S	V	S	V	S	—	S
10. Feldballe, Nødager	K	—	—	—	S	K	—	S	—	S	K	V	—	K	K	—	S	—	S	V	S	AV	S	—	S
11. Tirstrup, Fuglslev	K	—	—	—	S	K	—	S	—	S	K	V	—	K	K	—	S	—	—	V	S	V	S	—	S
12. Hyllested, Rosmus	K	—	—	—	S	K	—	S	—	S	K	V	—	K	K	—	S	—	—	V	S	AV	—	—	S
13. Kolind, Ebdrup, Skarresø	K	—	—	—	S	K	—	S	—	S	K	V	—	K	K	—	S	—	S	—1)S	—1)S	—1)S	—1)S	—	S
14. Lyngby, Albøge	K	—	—	—	—	K	—	S	—	S	K	—	—	K	K	—	S	—	S	V	S	V	S	—	S
15. Thorsager, Bregnet	K	—	—	—	S	K	—	S	—	S	K	V	—	K	K	—	S	—	—	V	S	AV	—	—	S

1) Valglisten til Rigsrådets folketing foreligger.

Tabel 12, fortsat

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET											
	20.9. 1872	14.11. 1873	25.4. 1876	3.1. 1879	24.5. 1881	26.7. 1881	25.6. 1884	28.1. 1887	21.1. 1890	20.4. 1892	9.4. 1895	5.4. 1898
1. Ebeltoft K. og L.	.	.	.	.	.	.	.	.	AV S	AV S	— S	— S
2. Ebeltoft Købstad	— —	— —	AV S	— S	V S	AV S	AV S	AV S	.	.	.	.
3. Ebeltoft Landsogn	— —	— —	V S	V S	V S	V S	V S	— S	.	.	.	.
4. Knebel og Roelse	— —	— —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	— S	— S	— S
5. Dråby	— —	— —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	— S	— S	— S
6. Tved	— —	— —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	— S	— S	— S
7. Vistoft	— —	— —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	— S	— S	— S
8. Agri og Egens	— —	— —	V—	V S	V S	V S	V S	V S	V—	— S	— S	— S
9. Helgenæs	— —	— —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	— S	— S	— S
10. Feldballe, Nødager	— —	— —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	— S	— S	— S
11. Tirstrup, Fuglslev	— —	— —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	— S	— S	— S
12. Hyllested, Rosmus	— —	— —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	— S	— S	— S
13. Kolind, Ebdrup, Skarresø	— —	— —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	— S	— S	— S
14. Lyngby, Albøge	— —	— —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	— S	— S	— S
15. Thorsager, Bregnet	— —	— —	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	— S	— S	— S

Tabel 13. *Skanderborg Amts 2. kreds (Skanderborg-kredsen)*

Arkivnumre: D 333 A, løbenr. 87; D 26, løbenr. 176-7; samt uregistrerede nyafleveringer (okt. 1973) fra Skanderup-Stilling.

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET														
	Supp.		Omv.							RR		RR			
	4.12. 1849	21.9. 1851	4.8. 1852	26.2. 1853	27.5. 1853	1.12. 1854	14.6. 1855	14.6. 1858	21.6. 1858	14.6. 1861	5.3. 1864	7.6. 1864	30.5. 1865	4.6. 1866	12.10. 1866
1. Skanderborg Købstad	K	AV S	V S	K	K	K	K	V —	AV —	— —	— —	K	K	— —	K
2. Silkeborg Købstad	K	— —	— —	K	K	K	K	— —	— —	V S	— —	K	K	— —	K
3. Linå	.	.	.	.	.	K	K	V —	V —	AV S	— —	K	K	AV —	K
4. Dallerup	.	.	.	.	.	K	K	V —	V —	V S	— —	K	K	— —	K
5. Skanderup og Stilling	K	— S	— —	K	K	K	K	V —	V —	AV—	AV—	K	K	AV —	K
6. Hammel, Voldby, Søby	K	— S	— —	K	K	K	K	— —	— —	V —	— —	K	K	— —	K
7. Blegind og Hørning	K	— S	— —	K	K	K	K	— —	— —	— —	— —	K	K	— —	K
8. Fruering og Vitved	K	— S	— —	K	K	K	K	V —	V —	— S	— —	K	K	— —	K
9. Gern og Skannerup	K	— S	— —	K	K	K	K	— —	— —	V S	— —	K	K	— —	K
10. Røgen og Sporup	K	— S	— —	K	K	K	K	V —	V —	V S	— —	K	K	— —	K
11. Mesing og Adslev	K	— S	— —	K	K	K	K	V —	V —	V —	— —	K	K	— —	K
12. Låsby	K	— S	— —	K	K	K	K	V —	V —	AV—	— —	K	K	— —	K
13. Alling og Tulstrup	K	— S	— —	K	K	K	K	V —	V —	— S	— —	K	K	— —	K
14. Tvilum og Skorup	K	— S	— —	K	K	K	K	V —	V —	V S	— —	K	K	— —	K
15. Dover og Venge	K	— S	— —	K	K	K	K	V —	AV —	V S	— —	K	K	— —	K
16. Linå og Dallerup	K	— S	V —	K	K	K	K			.		.	.	.	.
17. Ousted og Tåning	.	.		.	.	.	.			.		.	.	.	.
18. Hylke	.	.		.	.	.	.			.		.	.	.	.

Tabel 13 fortsat

Kommuner:	FOLKETINGSVÅLGET														Omv. 5.4. 1898						
	Supp. 29.9. 1868	22.9. 1869	20.9. 1872	14.11. 1873	25.4. 1876	3.1. 1879	24.5. 1881	26.7. 1881	25.6. 1884	28.1. 1887	21.1. 1890	20.4. 1892	9.4. 1895	22.4. 1896							
1. Skanderborg Købstad	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	—	—		
2. Silkeborg Købstad	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	.	.	.		
3. Linå	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	.	.	.		
4. Dallerup	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	.	.	.		
5. Skanderup og Stilling	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	AV	—	AV	—	AV	—	AV	—	
6. Hammel, Voldby, Søby	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	.	.	.		
7. Blegind og Hørning	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	—	—	—	
8. Fruering og Vitved	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	—	—	—	
9. Gern og Skannerup	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	.	.	.		
10. Røgen og Sporup	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	.	.	.		
11. Mesing og Adslev	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	—	—	—	
12. Låsby	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	—	—	—	
13. Alling og Tulstrup	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	—	—	—	
14. Tvillum og Skorup	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	.	.	.		
15. Dover og Venge	—	—	K	—	—	K	—	—	—	—	K	K	—	—	—	—	—	—	—	—	
16. Linå og Dallerup	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
17. Ousted og Tåning	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	—	—	—	—	—
18. Hylke	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	—	—	—	—	—

Tabel 14. *Vejle Amts 1. kreds. (Fredericia-kredsen)*

Arkivnumre: X 89, løbenr. 3-11; D 6, løbenr. 784 C - E.

<i>Kommuner:</i>	FOLKETINGSVALGET													
	4.12. 1849	4.8. 1852	26.2. 1853	27.5. 1853	1.12. 1854	14.6. 1855	14.6. 1858	14.6. 1861	RR 5.3. 1864	7.6. 1864	RR 30.5. 1865	4.6. 1866 ¹⁾	12.10. 1866 ¹⁾	22.9. 1869
1. Fredericia K.	V S	AV S	K	K	AV S	K	V S	K	K	K	AV—	AV —	V —	K
2. Ullerup	AV S	V S	K	K	V S	K	V S	K	K	K	— S	V —	V —	K
3. Erridso	— S	AV S	K	K	V S	K	V S	K	K	K	AV—	V —	V —	K
4. Taulov	AV S	— S	K	K	V S	K	V S	K	K	K	AV S	V —	V —	K
5. Bredstrup	AV S	V S	K	K	AV S	K	V S	K	K	K	— S	V —	V —	K
6. Vejby	— S	— S	K	K	V S	K	AV S	K	K	K	AV S	V —	V —	K
7. Pjedsted, Gårslev	— S	V S	K	K	V S	K	V S	K	K	K	— S	V —	V —	K
8. Smidstrup og Skjærup	— S	— S	K	K	V S	K	V S	K	K	K	— —	V —	V —	K
9. Pjedsted	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
10. Gårslev	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
11. Vinding	— —	V —	K	K	V S	K	V S	K	K	K	— S	AV —	V —	K
12. Gaverslund	— S	V S	K	K	V S	K	V S	K	K	K	V S	V —	V —	K

1) 2 stemmelister findes, som ikke kan anbringes, fordi det er uklart, om de stammer fra juni eller oktober.

Tabel 14 fortsat

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET													
	Omv.		14.11. 1873	25.4. 1876	3.1. 1879	24.5. 1881	26.7. 1881	25.6. 1884	28.1. 1887	21.1. 1890	20.4. 1892	9.4. 1895	5.4. 1898	
	20.9. 1872	22.1. 1873												
1. Fredericia K.	AV S	AV S	AV ¹)S	AV S ²)	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	
2. Ullerup	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	
3. Erridsø	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	
4. Taulov	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	
5. Bredstrup	V S	V S	V—	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	
6. Vejlbj	V S	V S	V S	V S	AV S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	
7. Pjedsted, Gårslev	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	
8. Smidstrup og Skjærup	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	
9. Pjedsted	V S	V S	AV S	V—	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	
10. Gårslev	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	
11. Vinding	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	
12. Gaverslünd	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	V S	

1) For bogstaverne J-P er der tilsyneladende kun bevaret uafkrydsede lister.

2) Bogstaverne Q-Z mangler tilsyneladende.

Tabel 15. *Vejle Amts 2. kreds (Kolding-kredsen)*

Arkivnumre: D 14, løbenr. 509-512.

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET														
	4.12.	4.8.	26.2.	27.5.	1.12. ¹⁾	14.6.	14.6.	14.6.	Supp.	RR		RR	4.6.	12.10.	22.9.
	1849	1852	1853	1853	1854	1855	1858	1861	1862	1864	1864	1865	1866	1866	1869
1. Kolding Købstad	AV —	K	K	AV S	AV S	K	V S	K	K	— ²⁾ S	K	AV —	K	AV S	K
2. Alminde	— —	K	K	V—	V S	K	V S	K	K	— S	K	V —	K	V S	K
3. Hjarte og Bramdrup	— —	K	K	V S	V S	K	V S	K	K	— S	K	— —	K	— S	K
4. Eltang og Vilstrup	— —	K	K	V—	V S	K	V S	K	K	— S	K	— —	K	V S	K
5. Herslev og Viuf	— —	K	K	V—	V S	K	V S	K	K	— S	K	V ³⁾ —	K	V S	K
6. Starup og Nebel	— —	K	K	V—	V S	K	V S	K	K	— S	K	AV —	K	AV S	K
7. Højen og Jerlev	— —	K	K	V—	V S	K	V S	K	K	— S	K	— —	K	V S	K
8. Egtved og Ødsted	— —	K	K	V—	V S	K	V S	K	K	— S	K	— —	K	V S	K
9. Kolding Slotsgrund	— —	K	K	— —	V S	K	V S	K	K	— S	K	— —	K	V S	K

1) Nordengaard anfører dette som kåringsvalg. Der findes dog både afkrydsede valglister og stemmelister, der gør det usandsynligt, at der afholdtes kåringsvalg.

2) Tillægslisten Hayes dog.

3) Kun for Viuf sogn.

Tabel 16. *Vejle Amts 3. kreds (Vejle-kredsen)*

Arkivnumre: X 90, løbenr. 1-11; D 32, løbenr. 619 B.

<i>Kommuner:</i>	FOLKETINGSVALGET														
	Supp.		4.8.	26.2.	27.5.	Supp.	Omv.	1.12.	14.6.	14.6.	14.6.	RR		RR	
	4.12.	22.9.				10.7.	17.7.					5.3.	7.6.		30.5.
	1849	1851	1852	1853	1853	1854 ¹⁾	1854	1854	1855	1858	1861	1864	1864	1865	
1. Vejle K. og L.	AV	—	AV	—	K	AV S	AV S	.	K	K	K	K	K	K	AV S
2. Hornstrup	—	—	—	—	K	V S	V S	.	K	K	K	K	K	K	V S
3. Hover og Jelling	—	—	—	—	K	V S	V S	.	K	K	K	K	K	K	AV S
4. Grejs og Sindbjerg	—	—	—	—	K	V S	V S	.	K	K	K	K	K	K	AV—
5. Øster Snede	—	—	—	—	K	V S	V S	.	K	K	K	K	K	K	— S
6. Engom	—	—	—	—	K	— S	V S	.	K	K	K	K	K	K	V—
7. Hedensted, Store Dalby	—	—	—	—	K	V S	V S	.	K	K	K	K	K	K	— S
8. Losning og Korning	—	—	—	—	K	V S	V S	.	K	K	K	K	K	K	V S
9. Hover	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
10. Jelling	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
11. Bredsten	—	—	—	—	K	V S	V S	.	K	K	K	K	K	K	— S
12. Skibet	—	—	—	—	K	— S	V S	.	K	K	K	K	K	K	— S

1) Kun én kandidat opstillet, men han faldt så afgjort ved kåringen, at der ikke begæredes afholdt skriftlig afstemning.

Tabel 16 fortsat

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET													
	4.6. 1866	12.10. 1866	22.9. 1869	Omv. 26.1. 1870	20.9. 1872	14.11. 1873	25.4. 1876	3.1. 1879	24.5. 1881	26.7. 1881	25.6. 1884	28.1. 1887	Supp. 16.3. 1887	21.1. 1890
1. Vejle K. og L.	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV S	AV —	AV S	AV S	K	AV S	AV S ¹⁾	AV S
2. Hornstrup	V S	V S	V S	V S	V S	— —	V S	V S	V S	V S	K	V S	V S	V S
3. Hover og Jelling	V S	V S	V —	V S	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
4. Grejs og Sindbjerg	V S	V S	V S	V S	V S	— —	V S	V S	V S	V S	K	V S	V S	V S
5. Øster Snede	V S	V S	V S	V S	V S	— —	V S	V S	V S	V S	K	V S	V S	V S
6. Engom	V S	V S	V —	V S	V S	— —	V S	— S	V S	V S	K	— S	— S	V S
7. Hedensted, Store Dalby	V S	V S	V —	V S	V S	— S	V S	V S	V S	V S	K	V S	V S	V S
8. Løsning og Korning	V S	V S	V —	V S	V S	— —	V S	V S	V S	V S	K	V S	V S	V S
9. Hover	.	.	.	.	V S	— —	V S	V S	V S	V S	K	V S	V —	V S
10. Jelling	.	.	.	.	V S	— —	V S	V S	V S	V S	K	V S	V S	V S
11. Bredsten	— S	— S	V —	V S	V S	— —	V S	— S	V S	V S	K	V S	V S	V S
12. Skibet	V S	V S	— S	— S	V S	— —	V S	V S	V S	V S	K	V S	V S	V S

1) Kun bogstaverne K-P

Tabel 16 fortsat

<i>Kommuner:</i>	FOLKETINGSVALGET		
	20.4.	9.4.	5.4.
	1892	1895	1898
1. Vejle K. og L.	AV ¹⁾ S	AV S	AV S
2. Hornstrup	V S	V S	V S
3. Hover og Jelling	.	.	.
4. Grejs og Sindbjerg	V S	V S	V S
5. Øster Snede	V S	V S	V S
6. Engom	V S	V S	V S
7. Hedensted, Store Dalby	V S	V S	— S
8. Løsning og Korning	V S	V S	V S
9. Hover	V S	V S	V S
10. Jelling	V S	V S	V S
11. Bredsten	V S	V S	V S
12. Skibet	V S	V S	V S

1) Tillægslisten, som ligger i rådstuearkivet, findes kun uafkrydset.

Tabel 17. *Vejle Amts 5. kreds (Bjerger-kredsen)*

Arkivnumre: X 91, løbenr. 1-2.

<i>Kommuner:</i>	FOLKETINGSVALGET									
	4.12. 1849	4.8. 1852	26.2. 1853	27.5. 1853	1.12. 1854	Omv. 8.12. 1854	14.6. 1855	Supp. 3.12. 1856	14.6. 1858 ¹⁾	14.6. 1861
1. Nebsager og Bjerger	— S	K	K	K	— S	— S	K	K	— S	— S
2. Urlev og Stenderup	— S	K	K	K	V S	V S	K	K	V S	V S
3. Ørum og Daugaard	— S	K	K	K	V—	V—	K	K	V S	V S
4. Stovby	— S	K	K	K	V S	V S	K	K	V S	AV—
5. Hornum	— S	K	K	K	V—	V—	K	K	V S	V S
6. Barrit og Vrigsted	— S	K	K	K	V S	V S	K	K	V S	V S
7. Assens og Klakring	— S	K	K	K	V—	V S	K	K	V S	V S
8. Raarup	— S	K	K	K	V—	V S	K	K	V S	V S
9. Glud og Hjarnø	— S	K	K	K	V S	V —	K	K	V S	V S
10. Skjold	— S	K	K	K	V—	V S	K	K	V S	V S
11. Tyrsted og Uth	— S	K	K	K	V S	V S	K	K	V S	V S
12. Ølsted	— S	K	K	K	V—	V S	K	K	V S	V S
13. Hatting og Torsted	— S	K	K	K	V—	V—	K	K	V S	V S

1) Kåring iflg. aviser og Nordengaard, men valg- og stemmelister findes alligevel.

Tabel 18, fortsat

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET														
	12.10. 1866	22.9. 1869	20.9. 1872	14.11. 1873	25.4. 1876	3.1. 1879	24.5. 1881	26.7. 1881	25.6. 1884	28.1. 1887	21.1. 1890	20.4. 1892	9.4. 1895	5.4. 1898	
1. Ringkøbing K. og L.	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
2. Rindom	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
3. Velling	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
4. Lemb og Ølstrup	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
5. Nr. Omme	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
6. Torsted	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
7. Hover	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
8. He og No	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
9. Holmsland (Gl. og Ny sogn)	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
10. Stadil	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
11. Tim	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
12. Vedersø	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
13. Husby	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
14. Sønder Nisum	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
15. Staby	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
16. Madum	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
17. Ulfborg	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	S	K	K	K
18. Raasted	K	K	—	—	K	—	—	—	K	—	—	—	K	.	.

Tabel 19. Ringkøbing Amts 3. kreds (Holstebro-kredsen)

Arkivnumre: X 93, løbenr. 1-2; D 12, løbenr. 221 B, 223.

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET													
	RR										RR			
	4.12. 1849	4.8. 1852	26.2. 1853	27.5. 1853	1.12. 1854	14.6. 1855	14.6. 1858	14.6. 1861	5.3. 1864	7.6. 1864	30.5. 1865	4.6. 1866	12.10. 1866	29.9 1869
1. Holstebro	AV S	AV S	AV S	AV S	K	K	—	AV S	AV—	AV—	K	—)S	K	K
2. Måbjerg	— S	— S	— S	V S	K	K	V S	V S	— S	— S	K	V S	K	K
3. Mejrup	— S	V S	AV—	V S	K	K	V S	V S	—	— S	K	V S	K	K
4. Borbjerg	— S	— S	— S	V S	K	K	V S	V S	AV —	— S	K	—)S	K	K
5. Hodsager	— S	— S	— S	V S	K	K	V S	AV S	AV —	— S	K	V S	K	K
6. Haderup	— S	— S	— S	V S	K	K	V S	V S	— S	— S	K	AV S	K	K
7. Sevel	— S	V S	AV—	V S	K	K	V S	V S	— S	— S	K	V S	K	K
8. Estvad og Ronbjerg	— S	— S	— S	V S	K	K	V S	V S	— S	V S	K	V S	K	K
9. Sal	—	— S	— S	V S	K	K	V S	V S	— S	AV S	K	V S	K	K
10. Ejsing	— S	— S	— S	V S	K	K	V S	V S	— S	— S	K	V S	K	K
11. Ryde	— S	— S	— S	V S	K	K	V S	V S	— S	— S	K	—)S	K	K
12. Hanbjerg	— S	— S	— S	V S	K	K	V S	V—	— S	— S	K	V S	K	K
13. Hjerm	.	.	.	.	.	.	.	V S	— S	— S	K	AV—	K	K
14. Gimsing	.	.	.	.	.	.	.	V S	— S	— S	K	V S	K	K
15. Vejrum	— S	— S	— S	V S	K	K	— S	V S	— S	— S	K	V S	K	K
16. Ølby, Asp, Fausing	— S	— S	— S	V S	K	K	V S	V S	— S	— S	K	V S	K	K
17. Navr og Sir	— S	— S	—	V S	K	K	V S	V S	— S	— S	K	V S	K	K
18. Gjording, Vemb, Bur	— S	— S	— S	V S	K	K	V S	V S	— S	— S	K	V S	K	K
19. Idom	— S	— S	— S	V S	K	K	V S	V S	— S	V S	K	V S	K	K
20. Vinding og Vind	— S	— S	— S	V S	K	K	V—	AV S	— S	— S	K	V S	K	K
21. Nr. Felding, Tvis	— S	— S	— S	V S	K	K	V S	V S	— S	— S	K	V S	K	K
22. Hjerm, Gimsing	— S	— S	— S	V S	K	K	V S	.	.	.	.	.	.	.

1) Der foreligger dog valglister til Rigsrådets folketing.

Tabel 19, fortsat

Kommuner:	FOLKETINGSVALGET											
	20.9. 1872	14.11. 1873	25.4. 1876	3.1. 1879	24.5. 1881	26.7. 1881	25.6. 1884	28.1. 1887	21.1. 1890	20.4. 1892		
1. Holstebro	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	AV	—
2. Måbjerg	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
3. Mejrup	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
4. Borbjerg	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
5. Hodsager	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
6. Haderup	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	S	—
7. Sevel	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
8. Estvad og Rønbjerg	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
9. Sal	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
10. Ejsing	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
11. Ryde	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
12. Hanbjerg	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
13. Hjerm	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
14. Gimsing	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
15. Vejrum	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
16. Ølby, Asp, Fausing	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
17. Navr og Sir	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
18. Gjording, Vemb, Bur	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
19. Idom	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	S	—
20. Vinding og Vind	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
21. Nr. Felding, Tvis	—	—	—	K	—	—	—	—	—	—	—	—
22. Hjerm, Gimsing				.								

Tabel 20. *Ribe Amts 1. kreds (Varde-kredsen)*

Arkivnumre: X 95, løbenr. 3-4.

<i>Kommuner:</i>	FOLKETINGSVALGET																			
	4.12.	4.8.	26.2.	27.5.	1.12.	14.6.	14.6.	14.6.	RR		RR		Supp.							
	1849	1852	1853	1853	1854	1855	1858	1861	1864	1864	1865	1866	1866	1868						
1. Varde	—	—	—	K	K	K	K	—	—	—	S	K	K	—	S	K	—	S	K	
2. Varde Landsogn	—	—	—	K	K	K	K	—	—	—	S	K	K	V	S	K	V	S	K	
3. Janderup og Billum	V	—	—	—	K	K	K	—	—	—	S	K	K	—	S	K	V	S	K	
4. Lunde og Outrup	—	—	—	—	K	K	K	—	—	—	S	K	K	V	S	K	V	S	K	
5. Kvong	—	—	V	—	K	K	K	K	—	—	—	S	K	K	V	S	K	V	S	K
6. Nr. Nebel og Lydum	—	S	V	—	K	K	K	K	—	—	—	S	K	K	V	S	K	V	S	K
7. Henne og Lønne	—	S	V	—	K	K	K	K	—	—	—	S	K	K	—	S	K	V	S	K
8. Aal	V	S	—	—	K	K	K	K	—	—	—	S	K	K	V	S	K	V	S	K
9. Ho og Oksby	—	—	—	—	K	K	K	K	—	—	—	S	K	K	V	S	K	—	S	K
10. Thorstrup og Horne	—	—	V	—	K	K	K	K	—	—	—	S	K	K	V	S	K	V	S	K
11. Hodde og Tistrup	—	—	V	—	K	K	K	K	—	—	—	S	K	K	—	S	K	V	S	K
12. Ølgod	—	—	—	—	K	K	K	K	—	—	—	—	K	K	—	S	K	V	S	K

Tabel 21. *Ribe Amts 3. kreds (Ribe-kredsen)*

Arkivnumre: D 22, løbenr. 505-509.

	FOLKETINGSVALGET												
	4.12. 1849	4.8. 1852	26.2. 1853	27.5. 1853	1.12. 1854	14.6. 1855	14.6. 1858	14.6. 1861	RR 5.3. 1864	7.6. 1864	RR 30.5. 1865	4.6. 1866	12.10. 1866
<i>Kommuner:</i>													
1. Ribe Købstad og Lands. Sct. Kath.	K	K	AV S	K	K	K	AV S	AV S	AV S	K	AV S	AV S	AV S
2. Ribe Domkirkes lands. Ø. Vedsted	K	K	V S	K	K	K	— S	V S	— S	K	AV—	V S	V S
3. Sem	K	K	V S	K	K	K	— S	V S	AV S	K	AV S	V S	V S
4. Mano	K	K	V S	K	K	K	— S	V S	AV S	K	— —	V S	AV S
5. Obbekjær (Fol Sogn)	K	K	V S	K	K	K	— S	V S	AV S	K	AV S	V S	V S
6. Rodding, Gram, Hygom	K	K	V S	K	K	K	— S	V S	— —	K	.	.	.
7. Lintrup, Hjerting, Skodborg	K	K	V S	K	K	K	— S	V S	AV S	K			
8. Nr. Fardrup, Hillerup, Jedsted, Hjortlund og Kalvslund	K	K	V S	K	K	K	— S	V—	— S	K	AV S	V S	V S
9. Vilslev og Hundrup	K	K	V S	K	K	K	— S	V S	— S	K	AV—	V S	V S
10. Darum og Bramminge	K	K	V S	K	K	K	— S	V S	— S	K	AV S	V S	V S
11. Sdr. Gjørding, Vejrup	K	K	V S	K	K	K	— S	V S	— S	K	AV S	— S	— S
12. Jernved	K	K	— S	K	K	K	— S	V S	V S	K	AV S	— S	— S
13. Malt og Folding	K	K	V S	K	K	K	— S	V S	— S	K	.	.	.
14. Fovling og Holsted	K	K	V S	K	K	K	— S	V S	— S	K	AV S	— S	— S
15. Vester Vedsted	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	AV S	V S	V S
16. De til de forskellige sogne hørende slesvigske dele											AV—	V—	V—

Orientering

Heinz F. Friederichs: Familienarchive in öffentlichem und privatem Besitz. Register der Familienarchive, Familienstiftungen, genealogischen Nachlässe und Sammlungen in Europa und Übersee. 1. Band. (Genealogische Informationen, herausgegeben von der Zentralstelle für Personen- und Familiengeschichte und dem Bund der Familienverbände, Band 1). Degener & Co., Neustadt (Aisch), 1972. 82 s., DM 12,50.

Denne oversigt omfatter familiearkiver i videste forstand, lige fra almindelige genealogiske samlinger til gods- og virksomhedsarkiver, for så vidt disse indeholder genealogisk materiale, desuden tillige familiedokumenter og utrykte slægtsoversigter, stamtavler o.l. Materialet er tilvejebragt gennem rundspørge til arkiver og forskere, i nærværende bind foruden Tyskland i Belgien, Danmark, Sverige, Holland, Luxembourg, Østrig, Schweiz, Sydafrika, USA og Canada. I næste bind vil foruden de nævnte flere lande blive inddraget. Fra Danmark kan man dog kun som det eneste finde det v. Münchowske familiearkiv i Åbenrå. Derimod er Sverige repræsenteret med flere samlinger, først og fremmest skånske (stadsarkivet i Malmö, landsarkivet og universitetsbiblioteket i Lund) og desuden enkelte i Stockholm. Af de andre lande forekommer Holland og USA hyppigst.

Oplysninger koncentrerer sig om familienavn, samlingens art (familiearkiv, genealogisk samling o.l.) og adressen på indehaveren eller institutionen, sjældent tilføjet årstal – for det meste kun for offentlige samlingers vedkommende. Genealoger og forskellige genealogiske samlinger er tilsyneladende godt repræsenteret, mens offentlige samlingers andel synes at være mere beskedne. Desværre indeholder oversigten ingen fortegnelse over de offentlige institutioner, som har bidraget med oplysninger. En sådan oversigt ville være af betydelig nytte og give et fingerpeg om, hvor mange der har reageret på den rundspørge, som ligger til grund for det offentliggjorte materiale. Det må antages, at en del ikke har svaret – af forståelige grunde, da besvarelsen af disse mere eller mindre motiverede rundspørger kræver en betydelig arbejdsindsats. Ligeledes savner man oplysninger om, hvor vidt udgiveren har benyttet de

i forvejen eksisterende oversigter over privatarkiver og -samlinger. Måske vil fortsættelsen bringe mere klaring på disse punkter. Efter det første bind at dømme synes det først og fremmest at være et forsøg på en genealogisk adressebog. Men selv om den i første række tjener den genealogiske forskning, kan den dog tillige give andre et vink om, hvor man kan finde noget om familier, hvis medlemmer har spillet en historisk rolle. Publikationen supplerer i øvrigt de tidligere omtalte (Arkiv, IV, s. 204) trykte oversigter over tyske privatarkiver og -samlinger i biblioteker og arkiver, da disse netop ikke omfatter almindeligt genealogisk materiale.

Vello Helk.

Jens Engberg: Dansk finanshistorie i 1640'erne. Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, 28. Universitetsforlaget i Århus, 1972. 356 sider.

»Der står endnu tilbage at kaste et blik på rigets finanser« – siger J. A. Fridericia i *Adelsvældens sidste Dage* (1894) side 189 som indledning til det korte afsnit om finanserne 1648–57. Jens Engberg aner i disse ord en uvilje hos Fridericia mod at beskæftige sig med dette emne. Rigtigere var det måske at sige, at de synes at afspejle den opfattelse hos Fridericia, at emnet havde en lav prioritet og nærmest måtte medtages for fuldstændighedens skyld. Selv betegner Engberg (s. 13) finanshistorien som »en nøgle til vigtige dele af den politiske, økonomiske og sociale historie«.

Der ligger en særdeles relevant omvurdering mellem de to citater, og man må glæde sig over, at vi med den foreliggende bog har fået et kompetent og betydningsfuldt bidrag til finanshistorien i de foregående 8 år fra 1640 til 1648. Engbergs arbejde udtømmer ingenlunde finanshistorien i denne sidste periode af Christian IVs regering, hvad han selv understreger, når han betegner det som »deskriptivt«, beskrivende »visse sider af den centrale finansforvaltning«, »et første redskab« osv. Men til gengæld er bogen et første redskab til væsentligt mere af dansk finanshistorie end netop årene 1640–48. Den har mangler og svagheder, bevares, og mange af dem peger forf. selv på, men særdeles kontant og målbevidst rydder han misforståelser af vejen omkring dansk finansforvaltning i tiden før enevældens forvaltningsreformer og gennemfører en over-

bevisende analyse af det komplekse statsfinansielle system med hovedvægten på en grundig gennemgang af Rentekammerets rolle og funktioner. Dernæst gennemfører han en metodisk interessant og i det væsentlige overbevisende undersøgelse af provenuet af de vigtigste indkomstgrupper: lensindtægterne og skatterne. At dette har krævet en betydelig arbejdsindsats, forstås umiddelbart af den oplysning (s. 14), at »adskillige tusinde vanskeligt tilgængelige regnskaber har været benyttet, stort set de samme regnskaber, som det tog omkring 30 renteskrivere 8–9 år at revidere«. Forf. erkender blankt de fejlmuligheder, der foreligger, dels på grund af opgavens omfang, dels i kraft af de metodiske problemer, som materialet frembyder, bl.a. sammenstillinger af inkommensurable enheder. Men som han siger (s. 15): »alternativet havde været ikke at tage emnet op«.

Det er naturligvis et alternativ, historikeren i mange situationer alvorligt må overveje og undertiden med det resultat, at han bør resignere. Det havde været fuldt forståeligt, om forf. i dette tilfælde havde resigneret, men det er anerkendelsesværdigt og utvivlsomt forsvarligt, at han har taget kampen op både med regnskaberens overvældende mængde og med de metodiske problemer. For dels virker hans resultater så plausible, at man nok tør bruge dem med forsigtighed ud fra det synspunkt, at tilnærmede tal og relative størrelser er bedre end ingen, og dels har forf. utvivlsomt vist nogle veje, som videre udbygget kan føre til sikrere resultater. Da han ikke oplyser andet, må man gå ud fra, at der kun er anvendt »håndkraft«. Man ville umiddelbart tro, at metoderne yderligere raffineret og tilrettelagt for edb-behandling kunne rumme ganske vide perspektiver.

Bogen indledes med en oversigt over tidligere arbejder vedr. dansk finanshistorie i det 17. århundredes første halvdel; i virkeligheden rækker den dog tilbage til midten af det 16. århundrede. På baggrund af den klare forståelse af, hvad rentemesterregnskaberne er og indeholder, som Astrid Friis lagde grunden til med sin afhandling *Rigsrådet og statsfinanserne i Christian III.s regeringstid*, og som Jens Engberg udbygger og fremstiller letfatteligt og overbevisende, virker striden herom mellem Johan Grundtvig og Troels-Lund næsten pudsigt og uforståelig. Så indviklet og dog så enkelt! De er »kun en redegørelse for de særlige summer af den samlede indtægt og udgift, som har passeret Rentekammeret« (s. 55), og

det var f.eks. i 1641/42 kun ca. 540.200 rd. eller knap $\frac{1}{3}$ af rigets (og kongens) samlede indkomster på et beløb af størrelsesordenen 1.775.500 rd. Sidstnævnte tal er for dette finansår slutresultatet af forf.s omfattende beregninger og givetvis meget usikkert. Fejlkilderne er imidlertid næppe så store, at de overhovedet anfægter en så grov og alligevel betydningsfuld relatering af de to beløb som ca. 1 til 3. Og dermed turde nok berettigelsen af forf.s rekonstruktionsarbejde være belyst, hvor usikre mange detaljer end kan være.

I bogens første hovedafsnit behandles Rentekammeret, dets opståen, forholdet til Danske Kancelli, funktioner, personale, bogføring m.v.

Hermed må omsider den misforståelse være manet i jorden, som V. A. Secher lagde grunden til i 1886, at Rentekammeret indtil 1660 kun var et regnskabs- og revisionskontor under Kancelliet. Forf. fastslår, at Rentekammeret »fra 1560'ernes slutning var et selvstændigt forvaltningsorgan«, og herom kan der næppe mere rejses berettiget tvivl. Retfærdigheden byder dog at sige, at der *er* forhold, som kan forklare misforståelsen, bl.a. at officielle skrivelser om finansielle forhold gik gennem Kancelliet i form af åbne breve eller missiver, da Rentekammeret ikke selv havde noget segl (s. 80) og ikke udstedte andre breve uden om Kancelliet end kvitteringer (s. 42), ja endogså generalkvitteringerne til lensmændene udfærdigedes gennem Kancelliet (s. 36), ligesom der på flere områder lige til 1660 kunne være kompetenceproblemer mellem de to institutioner. Missiverne af 28. oktober 1660, hvori kongen befalede, »at intet herefter som Kammeret og begge rigernes intrader vedkommer, være sig forpagtninger, afregninger, restancer, kvittancer, mageskifter, assignationer, kontrakter . . . udi Kancelliet ekspederes«, kan vel også umiddelbart efterlade et andet indtryk af Kammerets forhold til Kancelliet end uafhængighed. Men ingen tvivl om, at forf. har ret! Det er for anmelderen tilfredsstillende at se sin alvorlige mistanke (udtrykt i Vejledende Arkivregistraturer XII) endeligt bekræftet, men måske samtidig lidt ærgerligt at konstatere, at han burde have taget helt kategorisk standpunkt.

Forf. gør grundigt rede for rentekammerpersonalet, dets rekruttering, herkomst, funktioner og løn. En smule besynderlig virker den påstand (s. 49), at man af renteskrivernes navne kan se, at de »ikke alle havde hjemme i København«. Som eksempler nævnes Peder

Hansen Skelskør, Jørgen Hansen Ålborg og Jørgen Hansen Riber. Men hvad vil det sige, at de ikke havde hjemme i København? Meningen må vel være, at de ikke alle var af københavnsk slægt. Det er dog noget andet, og var næppe heller at vente. I øvrigt er det rigtigt at fremhæve deres nære tilknytning til den borgerlige overklasse. Trods deres beskedne lønninger, et par hundrede rigsdaler om året, var det betydningsfulde poster, de varetog. At en af dem så sig i stand til at bedrage for 81.400 rd. var unægtelig imponerende – og et talende vidnesbyrd om de infiltrationer, hvorved de borgerlige leverandører formåede at bane sig vej frem mod magtens centrum i disse åringer før enevældens indførelse.

Et endnu mere udtalt bevis herpå og på en korrupsion af et omfang, som næsten skulle synes teknisk umulig, er rentekammerchefen, rigshofmester Corfits Ulfeldts formidable formue, antagelig ca. 1 mill. rd., skabt på 10–12 år med en årlig lønindtægt på 7–8.000 rd. Forklaringen synes at være klækkelige returkommissioner fra statens leverandører og anden svindel ved kontraktafslutninger. På grundlag af arbejdet i undersøgelseskommissionen af 1651 kunne det konstateres, at der til Holmen gennem 6 år var indkøbt tømmer for 1,3 mill. rd., uden at deraf var bygget ét nyt skib eller nogen stor landbygning, og »at adskilligt 6 gange dyrere er betalt, end andre det har erbødet at ville levere.«

Velgørende konkret og kontant fremstilles i øvrigt forretningsgangen i Rentekammeret, førelsen af de vigtigste bøger (selve rentemesterregnskaberne, register(kvittance)bøgerne, tegnebøgerne og restancebøgerne). Også her kan forf. korrigere gamle misforståelser, som arkivernes folk har gjort sig skyldige i, og som én gang opstået er gået i arv. Det gælder bl.a. den fra A. D. Jørgensen stammende opfattelse, at det ene sæt rentemesterregnskaber var et koncepteksemplar, og at Rentekammerets arkiv skulle have haft lokale på loftet over det gamle kongelige bibliotek, hvor det andet sæt (den formodede renskrift) fandtes sammen med kieleromslagsregnskaber og nogle tidlige øresundstoldregnskaber. Forf. gør gældende, sikkert med rette, at dette andet sæt var et til kongen fremstillet eksemplar, og at det altså netop derfor ikke forefandt i Rentekammerets arkiv, som følgelig ikke var anbragt over biblioteket. En ganske god illustration af proveniensprincippets kildekritiske værdi! Endvidere kan forf. korrigere den fra Johan Grundtvig stammende og af A. D. Jørgensen og anmelderen viderebragte oplysning, at

renteskriver Jens Sørensen var den først kendte brevkammerforvalter. Selv om det strengt taget ikke hører hjemme på dette sted, skal endelig nævnes, at forf. sandsynliggør, at regnskaberne for Kongens eget Kammer næppe som antaget af Johan Grundtvig og siden af andre historikere er gået tabt ved Christiansborgs brand i 1794 – af den simple grund, at de ikke har eksisteret på anden måde end som notitser i Christian IV's egenhændige skrivekalendere.

Forf. erklærer sig (s. 89) enig med anmelderens beklagelse (i VA XII) over de alvorlige kassationer i Rentekammerets arkiv. Han mener dog, at den vurdering, at de »har berøvet eftertiden den væsentligste del af kilderne til Danmarks finansielle og økonomiske historie i 1500- og 1600-tallet«, er lidt for pessimistisk. Lad os håbe, forf. har ret i, at dommen kan mildnes noget – ret meget kan det dog næppe blive. I øvrigt er det ikke helt klart, om forf. specielt tænker på 1640'erne. Hans udtalelse om, at »lensregnskaberne findes bevaret næsten fuldstændigt«, kunne tyde i den retning.

At forf. er gået grundigt til værks, ikke blot ved studiet af Rentekammerets egne arkivalier, men også med hensyn til at skaffe sig baggrundsviden, ses bl.a. af hans forsøg på at placere Rentekammerets regnskabsføring i en almen regnskabshistorisk sammenhæng (s. 74 ff.). Det påvises, at den repræsenterer et overgangsled mellem middelalderens regnskabsføring og en mere moderne. De endnu benyttede romertal peger bagud, et fast finansår peger fremad, for blot at nævne et par elementer. Forf. mener, at en række nærliggende reformer, bl.a. indførelsen af det allerede velkendte dobbeltbogholderi, udeblev, dels på grund af embedsmændenes tilfredshed med det vante bureaukrati, der sikrede mod ubehagelige overraskelser i form af afskedigelser eller øget arbejdsbyrde, dels fordi ingen følte sig ansvarlig for reformers gennemførelse, men navnlig fordi de politiske forhold, især dualismen kongemagt – rigsrådsmagt, stillede sig i vejen for en gennemgribende finansreform.

I det følgende hovedafsnit behandles lenene. Det rummer dels en redegørelse for forholdet mellem centralstyret og lenene som finansforvaltende organer, men derimod ikke en beskrivelse af lensmændenes almindelige administrative og judicielle virksomhed, og dels som bilag hertil tabellerne I–XV (s. 294–311) med de beregnede indtægter af de enkelte len, ordnet efter landsdele og rigsdeler. Beregningsmæssigt udgør disse tabeller bogens tyngdepunkt. Hovedproblemet her er, at lenenes indtægter på den ene side foreligger som

en blanding af penge og naturalier, og at der på den anden side er disponeret over den del af indtægterne, som er gået til centrale formål – udgifter til lokale formål er der set bort fra – dels ved naturalieleverancer til centrale institutioner (f.eks. Provianthuset, Bryghuset og køkkenskriveren), dels ved assignationer på lenene til kreditorer og endelig ved, at de derefter resterende pengebeløb er indleveret til Rentekammeret.

Det vil føre for vidt her at redegøre detaljeret for, hvordan forf. løser det væsentlige problem at omsætte naturalierne til pengeværdi. I princippet sker det ved, at han benytter de i lensregnskaberne faktisk forekommende prisangivelser, suppleret med den såkaldte renteritakst justeret efter de prisoplysninger, der for de enkelte år kan uddrages af antegnelser til regnskaberne. Det giver for hvert af de behandlede år 1641/42–1647/48 en bestemt procentsats, hvorved renteritaksten skal forhøjes. Det siger sig selv, at der er tale om en meget omstændelig, men samtidig så summarisk fremgangsmåde, at de »skæve« sluttal, der kommer ud af det, ikke er udtryk for nogen høj grad af nøjagtighed.

Forf. har meget håndfast afgrænset sin behandling af lenene og lensindtægterne. Det er han i sin gode ret til, og det har givetvis været nødvendigt for at komme igennem. Man kunne dog ønske, at han, eventuelt med et par len som konkrete eksempler, havde redegjort for, hvilke bestanddele lensindtægterne bestod af. Det kunne i sig selv have været et lille nyttigt bidrag til lensadministrationens historie, men samtidig havde det bragt begrebet krongodsindtægter ind i billedet. For så vidt som lensindtægternes anden hovedbestanddel, retsbøderne, talmæssigt næppe betyder meget, er det vel ikke i praksis alvorligt, at lensindtægter og krongodsindtægter bruges synonymt (det engelske resumé har crownland-revenues), men i betragtning af krongodsets rolle som statens hovedindtægtskilde før 1660 og hartkornsskatternes tilsvarende rolle efter 1660 som et resultat af enevældens afgørende finansreform havde en mere stringent begrebsdannelse nok været rimelig.

Skatter før 1660 var som bekendt en ekstraordinær statsindtægt, øremærket til forsvarsformål. Det mest markante træk i 1640'ernes finanshistorie er vel den voldsomt stigende brug, der blev gjort af denne indtægtskilde, og de politiske problemer, der rejser sig af, at skatterne (lande(unions)skatterne og stænderskatterne) skulle bevilges af henholdsvis rigsrådet og stænderne, hvilket medførte spæn-

ding mellem kongen og rigsrådet på den ene side og mellem rigsrådet og den menige adel på den anden. Det er et af de mange tegn, som eftertiden med vanlig bagklogskab let kan se peger frem mod statsomvæltningen. I bogens tredie hovedafsnit behandles disse problemer fyldigt, og også her er der foretaget omfattende beregninger og skøn, hvis talmæssige resultater foruden i mange tabeller i teksten findes opgjort efter lands- og rigsdele i bilagstabellerne XVI-XXV.

Ligesom lensindtægterne blev skatterne selvsagt stærkt påvirket af krigen. Særlig påfaldende er indtægtsnedgangen i de besatte områder, men navnlig den voldsomme stigning i skatteudskrivningen i Norge, hvis skatteindeks (med 1640 = 100) i 1644 og 1645 var henholdsvis 299 og 284, mens de tilsvarende tal for Danmark var 30 og 39.

I forhold til lensindtægter (krongodsindtægter) og skatter synes toldindtægterne lidt stedmoderligt behandlet i hovedafsnittet *Rigets samlede indtægter 1641-1648*. I dette afsnit er ligeledes behandlet Kongens eget Kammer, formentlig fordi øresundstolden var dettes hovedindtægt.

Bogen afrundes med en ganske kort oversigt over de finansadministrative systemer i en række andre europæiske stater: Frankrig, England, Sachsen, Brandenburg, Holstein-Gottorp og Sverige. Værdien heraf er nok en kende problematisk, da fremstillingen er meget summarisk og tildels bygger på ældre litteratur, f.eks. for Sachsens vedkommende et værk fra 1885. Det rejser jo det interessante spørgsmål, hvorledes en tilsvarende oversigt over det finansadministrative system i Danmark ville tage sig ud i et til Jens Engbergs svarende udenlandsk værk, der ikke kunne bygge på Engbergs afklarede fremstilling, men var henvist til at lægge Johan Grundtvig eller Troels-Lund til grund.

Disse indvendinger vejer ikke tungt over for bogens fortjenester. For en ordens skyld skal det dog også anføres, at en bedre komposition af en del tabeller kunne have lettet benyttelsen. Som eksempel kan nævnes tabellerne 6 (s. 106-07), 7 (s. 108-09) og 8 (s. 109), der alle behandler rentemesterregnskabernes indtægter 1641-48. De kunne (og burde) være sammendraget i én tabel, idet 7 blot indeholder kontovis sammentælling af tallene i 6, og 8 blot er en sammentælling for alle årene. Ved at samle det hele i én tabel kunne forf. desuden have undgået en forkert sammentælling af sær-

skatternes beløb. De er i tabel 8 opført med 220.900 rd. i stedet for 68.000 rd. En lodret og vandret sammentælling i en fælles tabel ville uvægerligt have afsløret fejlen. Foruden at det nævnte beløb er for stort, tillægges der med 10 % af de samlede indtægter i stedet for de korrekte ca. 3 % særskatterne alt for stor vægt. De overskydende 7 % skulle fordeles på de andre poster, som altså har for små procenttal. Og i teksten repeteres disse forkerte tal. Da alvorligere regnefejl, hvis de forekom i større udstrækning, ville ryste et par af bogens hovedafsnit i deres grundvold, skal det straks anføres, at anmelderen på den givne foranledning stikprøvevis har foretaget efterregninger af en del flere tabeller uden at støde på lignende fejl, når bortses fra, at forf. s. 124 (jfr. tabel 17 s. 123) betegner 73.600 rd. som $\frac{1}{5}$ af 270.700 rd. og s. 184 47.600 rd. som »under halvdelen« af 88.400 rd.

Alt i alt vidner Jens Engbergs bog om en målbevidst og effektiv forskers vilje og evne til at få hold på et stort og uhåndterligt stof. Den er, som han selv siger, »tænkt som et første redskab til videre arbejde med et meget kaotisk, ikke synderlig kendt område af dansk historie« (s. 13). Det er ikke anmelderen bekendt, om forf. har planer om selv at benytte dette redskab som »en nøgle til vigtige dele af den politiske, økonomiske og sociale historie«. Han bør gøre det – og lade resultaterne tale for sig selv på en lige så afbalanceret og nøgtern måde som sket i denne bog. Historikerens sag er at lægge kendsgerninger på bordet. Om de kan bruges i nogen tros tjeneste – religiøst, nationalt eller politisk – bør han ikke bekymre sig om som videnskabsmand. Sat sapiénti!

Jens Holmgaard.

Carsten Bregenhøj: Etnologisk interviewteknik. København 1971. Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger. 88 s., udvidet udg. af Interviewteknik. Et oplæg om indsamlingsproblemer. Dansk Folke-minde-samling. København 1970. 47 s., duplikeret.

Carsten Bregenhøjs vejledning i etnologisk interviewteknik er udarbejdet med henblik på indsamling af folkloristisk, etnologisk og lokalhistorisk materiale, men er også særdeles brugbar for historikere, som optager beretninger om f.eks. politiske eller administrationshistoriske forhold.

Bogens sigte er praktisk. Teoretiske og metodiske spørgsmål behandles kun antydningvis, men der gives til gengæld en god indføring i den håndværksmæssige side af interviewteknikken. Begyndere vil være hjulpet til at undgå de alvorligste faldgruber og vil samtidig være gjort opmærksom på nogle videre perspektiver. Der er afsnit om interviewprojekters administrative ramme, om båndoptager – værdifuldt for den teknisk mindre kyndige – om båndregistrant, om interviewets psykologi og opbygning, interviewerens rolle og mulige etiske konflikter forbundet med denne samt et fyldigt afsnit om spørgeteknik. Forfatteren går ubetinget ind for anvendelse af båndoptager ved interviews. Det gælder nok for optagelse af interviews til etnologisk forskning og folkemindeforskning, at båndoptageren her er en uvurderlig hjælp. Men i modsætning til etnologer vil historikere komme ud for, at de oplysninger, som modtages, ikke kun må behandles som fortrolige, fordi de vedrører meddelelsens og måske hans families privatliv, men også fordi oplysningerne drejer sig om samtidspolitiske forhold, som angår større kredse og videre interesser. I sådanne situationer er gensidig respekt og tillid mellem interviewer og meddeler en overordentlig vigtig forudsætning, og også i vor tekniske tidsalder kan båndoptager og mikrofon lægge en dæmper på nogle menneskers meddelelsesvilje.

Fremstillingen er præget af en konkret og direkte holdning til sagen, der – jeg kan ikke nære mig for at bemærke det – præger forfatterens stil, og får den til håndfast at glide fra forfatter-»vi« til sygeplejerske-»vi«: »Derpå skaffer vi os forskellig viden, som kan komme os til gode under interviewet« (s. 34).

Interviewet defineres som et specialiseret mønster af sprogligt eller mundtligt samspil mellem to personer – med et bestemt formål, rettet mod et særligt område med udelukkelse af andre områder. Det foregår i en situation, som i udpræget grad er præget af rollespil (side 44). I dette samspil inddampes traditioner og erindringer fra en flydende og levende del af hverdagen til beretninger og optegnelser. Fejl i dette spil vil i uheldigste fald føre til urigtige forskningsresultater. Vigtigheden af at etablere et positivt interviewer-meddeler klima fremhæves med rette, og forfatteren gør i den forbindelse bl.a. opmærksom på, at det kan være belastende for resten af et interview at sige venligt nej tak, hvis meddelelsen har »forberedt et eller andet, der står ude i køkkenet og er lige til at sætte ind på bordet« (side 30). Jørgen Hæstrup har i sin erin-

dringsbog »Dørene åbnes« (1973) omtalt samme problem som »den uundgåelige selskabelighed«. Bogen giver endvidere nyttige anvisninger på, hvordan meddelere motiveres til at lade sig interviewe, men forfatteren kommer ikke ind på, at interviewereren her også kan spille på sit køn. Da Politikens førende interviewer Anne Wolden-Ræthinge – kendt som Ninka – lod sig interviewe af fhv. statsminister J. O. Krag (Politiken 12. nov. 1972), spurgte han hende, om hun bedst kunne lide at interviewe mænd eller kvinder. Hun svarede: »Mænd. Absolut. Godt – i hvert fald for den kvindelige interviewer – at vi lever i et mandssamfund. Nej, der skal et helt mirakel til for at få et godt interview med en pige«.

Wilhelm von Rosen.

Arkivkongressen i Moskva 1972.

Den 7. internationale arkivkongres i Moskva i dagene 22.–25. august 1972 blev med sine 1400 deltagere den hidtil største arkivkongres. Om det ydre arrangement kan man læse i Nordisk Arkivnyt,¹ og det skal derfor ikke gentages her. Efter kongressens afslutning har det ikke manglet på kritiske røster, som har spurgt, om kongresserne ikke ved at udvikle sig til massemøder har mistet deres berettigelse, og fra hollandsk side er man gået så vidt, at man har talt om, at diskussionsmøderne fremtidigt burde begrænses til 50 deltagere. Det vil derfor være på sin plads at se på, hvorledes diskussionerne i Moskva blev afviklet, hvilke officielle resultater, man nåede frem til, og hvilket udbytte en relativt uerfaren kongresdeltager kan have af at deltage i et sådant arrangement.

Til kongressens fire hovedtemaer:

1. Forholdet mellem staten og embedsarkiverne
2. Nye teknikker inden for arkiverne
3. Arkivernes bistand til forskerne
4. Arkivistisk hjælp til udviklingslandene

samt sektionsemnerne: arkivalier vedr. kunst, litteratur, arkitektur, film og foto forelå manuskripter fra hovedindlederne, men ikke fra de officielle diskussionsdeltagere. Da tilmed hovedindledernes bidrag først blev udleveret ved ankomsten til Moskva, var det praktisk umuligt at nå at sætte sig ind i mere end et par af de emner, der

¹ 1972 s. 100–102.

interesserede én mest. Denne svaghed påpeges ved så godt som alle kongresser, store som små. Den er tilsyneladende umulig at komme til livs, men har i sig selv ikke noget med kongressens størrelse at gøre. Efter hovedindledernes korte redegørelse for de vigtigste tanker i deres manuskripter fik de officielle diskussionsdeltagere ordet. For hver indleder var der mindst fem, ved enkelte emner op til otte officielle diskussionsdeltagere. Disses indlæg var dels meget tidkrævende, og dels ofte præget af at være forfattet uden kendskab til hovedindlægget, således at der egentlig ikke var tale om debat, men om fremlæggelse af nogle af hinanden uafhængige erklæringer eller statusberetninger. At der derefter både tidsmæssigt og sagligt var ringe mulighed for egentlig fri diskussion, siger næsten sig selv. Det vil imidlertid være forkert at frakende sådanne beretninger værdi, da de både bevidst, og ikke mindst ubevidst, giver et billede af arkivvæsenets forhold og opfattelse af sig selv i vedkommende land, ikke blot inden for det berørte emne, men også mere generelt. Dette kunne måske nok fås ved et indgående studium af de enkelte landes arkivlitteratur – men hvem har tid til det? Dette forhold var udpræget både under første og tredje emne, i nogen grad under andet, medens fjerde emne havde en gennemgående tendens til at blive politisk og dermed uinteressant. Hvis man af en kongres forventer, at hver enkelt deltager frit skal kunne udfolde sig i diskussion, vil man blive skuffet over en kongres som Moskvakongressen, men det er ikke kongressens fejl, hvis deltagerne møder med forkerte forudsætninger. Noget andet er, at der er behov for internationale seminarer i stil med de herhjemme afholdte Arkivarforeningsseminarer med begrænset deltagerantal – de overflødiggør blot ikke kongresserne, men kunne snarere, som det vil fremgå af det nedenfor anførte, tænkes som en forlængelse af disse og en viderebehandling af de oplæg, der fremkommer her. Disse diskussionsgrupper skal dog næppe være identiske med Table Ronde, der i en af kongressens vedtagelser netop fastsættes som forum for videre drøftelser, men kan måske aflægge rapport til Table Ronde i lighed med de af Mansåker-kommissionen foreslåede ekspertgrupper, uden at de dog udelukkende skal bestå af »ansvarlige arkivchefer« – måske ligefrem tværtimod.

Moskvakongressen resulterede i vedtagelsen af 29 punkter »til forbedring af arkivvæsenet«. De fleste af disse punkter er holdt i ret generelle vendinger, som f.eks. »Arkivpersonalet skal uddannes i

kassation, ordning og registrering af embedsarkivalier«, »Alle arkiver er ansvarlige for den bedst mulige konservering, restaurering og reproduktion af arkivalierne«, eller »I forskningens interesse skal der fremstilles det størst mulige antal hjælpemidler« for ikke at tale om »Udviklingen af arkivvæsenet i udviklingslandene bør fremmes«. Det kan forekomme overflødigt at bruge tid på at formulere og vedtage sådanne selvfølgeligheder, men man må alligevel spørge sig selv, om det ikke kan have en betydelig moralsk virkning, når en arkivdelegation fra et land med et endnu uudviklet arkivvæsen kan vende hjem og dokumentere, at sådan har en kompetent international forsamling vedtaget, at det skal være. Dette synspunkt kan næppe afvises.

Andre af kongressens vedtagelser er dog knapt så selvfølgelige, men vil snarere være velegnede som udgangspunkt for drøftelser på seminarer af den ovenfor anførte art, først på nationalt, evt. regionalt, og derefter på internationalt plan. Der kan her f.eks. nævnes: mekanisering og automatisering af findeproceduren i arkiverne, fremstilling af hjælpemidler til benyttelse af EDB-materiale i arkiverne samt koordinering af arkiver, biblioteker og museers indsamling af arkivalier vedr. litteratur og kunst. Andre emner vil interesserede, indtil den officielle rapport fra kongressen foreligger, kunne finde i det fyldige saglige referat af forhandlingerne og gengivelsen af de 29 vedtagne punkter, som er trykt i *Der Archivar*.²

Sammenfattende må det siges, hvis man ser på kongressens betydning på nationalt plan, at vel banede den ikke epokegørende nye veje, men den pegede på problemer, især sådanne, der er fremkaldt af teknikkens fremmarch, og fremlagde materiale til fortsatte drøftelser af disse. Endelig betød den en betydelig moralsk støtte til arkivvæsenet i de nye lande. Denne moralske støttes vægt er måske ikke direkte proportional med antallet af deltagere og deltagende lande, men dog heller ikke ganske upåvirket heraf.

Vender vi os fra det almene til det personlige udbytte, er dette selvfølgelig afhængigt af, hvilken energi den enkelte deltager har sat ind på at få noget fagligt ud af kongressen. I tilknytning til kongressen, og undertiden samtidig med møderne, var der arrangeret udflugter og besøg på såvel arkiver og biblioteker som historiske steder. Allerede deraf fremgår det, at det ikke forventedes, at samtlige deltagere deltog i samtlige møder, og denne forventning blev til

² Febr. 1973 sp. 5–50.

fulde opfyldt. Men valgte man sig et par områder ud, var det muligt at få et ikke ubetydeligt fagligt udbytte, idet man så kunne nå at sætte sig ind i hovedindledningen og samtidig kunne være tilstrækkelig veloplagt til at følge med i de øvrige redegørelser. En af de ting, undertegnede havde valgt at koncentrere sig om, var arkivernes bistand til forskerne. På en række væsentlige punkter viste der sig her enighed blandt deltagerne, hvad enten de kom fra øst eller vest. Det drejede sig således om, at arkivpersonalet havde pligt til at orientere og vejlede forskerne, men ikke ansvaret for disses udnyttelse af materialet. Der var ligeledes enighed om, at hjælpemidlerne kunne udarbejdes enten efter proveniens eller emne, men at en saglig ordning af arkivalierne kun undtagelsesvis var at anbefale. Til lange protokolrækker var det særdeles ønskeligt, hvis der kunne udarbejdes sagregistre, der kunne indkodes i EDB-systemer. Ved sådanne projekter ville Bundesarchiv i Koblenz lade benyttelsesfrekvensen afgøre prioriteringen, medens andre ville tage særlige hensyn til samfundsvidenskaberne og andre videnskabsgrene, der var i vækst, således at arkiverne kunne stå rustet, når disse forskere om nogle år ville invadere arkivvæsenet med krav om hjælp. Mange forskellige systemer for registrering og udarbejdelse af vejledninger blev berørt, bl.a. opstillede den ungarske arkivdirektør G. Ember et meget sindrigt system med de forskellige typer og grader af tilgængeliggørelse af arkivalier (Erschliessungsstufe: hoch, mittel, tief), der i det enkelte tilfælde skulle afpasses efter arkivaliernes betydningsfuldhed og den forhåndenværende arbejdsstyrke. Et østtysk indlæg gik ud på, at tilvejebringelsen af hjælpemidler burde tilrettelægges kronologisk, således at et helt lands arkivvæsen i en given periode koncentrerede sig om at udarbejde hjælpemidler til akter f.eks. fra perioden 1925–36. Den belgiske generalarkivar dr. Wyffels gik kraftigt i brechen for hjælpemidler til lokalhistorikerne og slægtsforskere bl.a. ud fra synspunktet, at disse havde mest hjælp behov og desuden var de talrigeste. Denne forskergruppe synes østlandene derimod slet ikke at være indstillet på at tjene.

Som det vil fremgå af de anførte spredte træk, blev tilhørerne konfronteret med mange forskellige aspekter, som ofte uformidlet blev sat op efter hinanden. Den indgående diskussion, som er blevet efterlyst af kritikerne, er dermed så at sige blevet overladt til den enkelte, der har fået præmisserne i hænde. Synspunkter, som man havde betragtet som selvfølgeligelige, er blevet sat i nyt relief, og

dermed blevet genstand for nye overvejelser. Nogle vil det være frugtbart at drøfte videre med kolleger, andre må man selv tumle med. Man er dermed pludselig igen kommet i en valgsituation, og intet kan være mere frugtbart for ens arbejde end dette.

Kulturprogrammet fortsatte efter Moskvadagene med en række udflugter, hvortil ingen af de nordiske deltagere på grund af fælles hjemrejse havde meldt sig. At dømme efter referatet i det engelske tidsskrift *Archives*³ har i det mindste en del af disse udflugter været personligt mere udbyttegivende end selve kongressen, idet man der havde bedre mulighed for at komme i kontakt med såvel de russiske som andre deltagende arkivarer og bl.a. i Petrozavodsk fik fri adgang til registraturer m.v., hvilket ikke var tilfældet ved besøgene på arkiverne i Moskva. Udflugter er således, når de er rigtigt tilrettelagt, ikke en overflødig luksus, men en integrerende og ikke uvigtig del af en kongres. De uddyber billedet og giver lejlighed til at udbygge de personlige kontakter, som nok opnås under møderne, men sjældent kommer længere end det formelle plan.

Som afslutning på omtalen af arrangementerne må også nævnes den russiske arkivfilm, der blev vist under kongressen, og som var beregnet på at informere grupper svarende til vore gymnasieelever om arkivvæsenet og dets betydning for historieforskningen. Den havde en spilletid på knap en halv time og var i behagelig grad fri for påtrængende propaganda, således at den på flere punkter er efterlignelsesværdig.

Konklusionen af ovenstående må blive, at den syvende internationale arkivkongres i Moskva har givet såvel de enkelte landes arkivvæsen som helhed som de enkelte deltagere personligt nye impulser og dermed vist berettigelsen af at afholde en ny international arkivkongres i 1976 i Washington.

Hans H. Worsøe.

³ No. 49 s. 6–15.

- Frederiksborg amt I. 1968. Præstø amt. 1970. Gl. Roskilde amt. 1971.
Sorø amt I. 1972.
- Ældre fængselsarkiver fra København og Møn. 1965.
  - Brandforsikringsarkivalier for købstæder og landbygninger indtil ca. 1872.
1967.
  - Bornholmske kirkebøger. 1968.
Helsingør stifts kirkebøger. 1971.
  - Roskilde stifts kirkebøger I. Provstierne i Gl. Roskilde amt. 1972.
II. Provstierne i Holbæk amt. 1972.
  - Sjællandske rådstuearkiver indtil ca. 1868. Frederiksborg amt I. 1971.
  - Københavnske lavsarkiver. 1971.
  - Sjællandske og Lolland-Falsterske lavsarkiver. 1971.
- Embedsetater udsendt af Landsarkivet for Sjælland m.v.:
- Stiftamtmand og amtmænd på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm
1848-1970. 1970.
  - Dommere og domstole på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1919-69.
1970.
  - Anklagemyndighed og politi på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm
1919-72. 1972.
- Oversigt over skolehistorisk materiale i Landsarkivet for Sjælland m.m. 1-2.
1971.
- Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele.
Vejledende arkivregistraturer VI. Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele.
Ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt. 1944.